

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

Магістерська робота

Тема: ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЗАСОБОМ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Виконала:

Коробкіна Євгенія Сергіївна,
магістрантка спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта

Допущено до захисту
« » листопада 2022 р.

Науковий керівник:

к.п.н., доц. І. Г. Данильченко

Завідувач кафедри

_____ Л. П. Загородня

Дата захисту: «17» грудня 2022 р.

Оцінка _____ Підпис членів ЕК:

Глухів - 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ	
1.1. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку	8
1.2. Особливості формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку	20
1.3. Художня література як засіб формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку	33
Висновки до першого розділу	46
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ	
2.1. Характеристика рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку	48
2.2. Система роботи з формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури	71
2.3. Методичні рекомендації вихователям щодо формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури.....	96
Висновки до другого розділу	100
ВИСНОВКИ	104
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	106
ДОДАТКИ	112

ВСТУП

Сучасні соціально-економічні процеси в Україні, їх масштабність та глибина зумовлюють загострення інтересу суспільства до проблеми соціалізації особистості. Важливого значення вона набуває на етапі дошкільного дитинства, адже дошкільний вік є початковим етапом формування особистості дитини як активного суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання. Це зумовлено тим, що вже в дошкільному віці особистість включається в різні сфери життя суспільства. В цей період активно збагачуються взаємовідносини особистості з іншими людьми, відбувається засвоєння елементарних понять, формування умінь і навичок рольової поведінки, що імітують суспільні відносини. Старший дошкільний вік є періодом найбільш інтенсивного соціального розвитку дитини.

Проблема громадянського виховання особистості привертала увагу в різні часи педагогів і становить собою складний динамічний процес взаємодії особистості з державою та суспільством. На всіх етапах розвитку людства оточуюче середовище було і залишається одним з важливих чинників впливу на виховання підростаючого покоління. Саме в дошкільні роки дитина стає особистістю, в неї формуються компетентності та цінності, які визначатимуть її ставлення до себе та світу, впливатимуть на її вчинки та поведінку в цілому. І саме дорослим належить важлива роль у формуванні активної соціальної та громадянської позиції, яка полягає в тому, щоб допомогти дітям знайти себе в житті, самовизначитися, прищепити їм навички, які допомогли б успішно жити у світі.

Одним із важливих напрямів діяльності закладу дошкільної освіти є формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку, основи якої закладені в дошкільному віці, є передумовою для подальшого розвитку соціальної та громадянської компетентностей дітей у Новій українській школі.

У Базовому компоненті дошкільної освіти (2021) визначено поняття «соціально-громадянська компетентність» (здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної

участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя); окреслено результат сформованості соціально-громадянської компетентності; визначено шляхи підтримки батьками процесу формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку [2].

Різні аспекти формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку досліджували Л. Артемова, Т. Поніманська (дитина і соціум), А. Богущ (методичні засади соціалізації дітей дошкільного віку), О. Кононко (соціально-емоційний розвиток особистості), Н. Гавриш (соціальна компетентність дитини як інтегральна якість особистості), О. Косенчук (формування соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку в різних видах діяльності; методичний інструментарій формування соціально-громадянської компетентності) І. Сохань, Л. Сохань (феномен соціально-громадянської компетентності у просторі наукового знання); Г. Беленька, О. Половіна, Т. Пономаренко (прилучення дитини до світу загальнолюдських цінностей на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії дорослого з дитиною).

Одним із засобів, який сприяє формуванню в дітей старшого дошкільного віку соціально-громадянської компетентності є художня література, яка має важливе значення в період пізнання навколишнього світу, в період становлення особистості.

Загальнолюдські, громадянські цінності, закладені в літературних текстах, переживаються дитиною дошкільного віку та привласнюються нею як власні цінності, ставлення, норми, створюючи дитячу субкультуру. Художні твори сприяють розвитку інтересу в дошкільнят до національних культурних цінностей свого народу та інших культур; зацікавленості культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями.

Водночас відсутні дослідження, присвячені формуванню соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників засобом художньої літератури.

Отже, актуальність проблеми, недостатнє її висвітлення у психолого-педагогічній та методичній літературі обумовили вибір теми дослідження: «Формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально апробувати систему роботи з формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури.

Об'єкт дослідження – процес формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – система роботи з формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури.

Обрана тема зумовила такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з проблеми формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку.
2. Виявити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку.
3. Розробити систему роботи з формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури та експериментально її апробувати.
4. Розробити методичні рекомендації вихователям щодо формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури.

Гіпотеза дослідження: формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників буде більш ефективним, якщо розробити й апробувати систему роботи з використанням художньої літератури з урахуванням таких умов:

- інтеграції змісту творів художньої літератури в різні види дитячої діяльності (навчальна, ігрова, зображувальна, художньо-мовленнєва);

- реалізації системи роботи на принципах виховання;
- тісної співпраці з батьками вихованців у системі офлайн і онлайн.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури, що надало змогу зіставити різні погляди на досліджувану проблему; *емпіричні* – спостереження, анкетування, педагогічний експеримент, які допомогли виявити результативність експериментальної роботи та установити ефективність розробленої системи роботи; *статистичні* – кількісний і якісний аналіз отриманих результатів.

База дослідження. Експериментальне дослідження проведено на базі Білопільського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) «Зірочка» Білопільської міської ради Сумської області.

Теоретичне значення дослідження: визначено критерії, показники та схарактеризовано рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників; з'ясовано особливості формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників.

Практичне значення дослідження полягає в розробці й апробації системи роботи з формування в дітей старшого дошкільного віку соціально-громадянської компетентності засобом художньої літератури, конспектів проведення різних видів дитячої діяльності, рекомендацій для вихователів. Матеріали дослідження можуть бути використані в закладах дошкільної освіти, в процесі підготовки майбутніх вихователів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження апробовано під час науково-практичних конференцій: Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Дошкільна, початкова і вища освіта: реалії та перспективи» (19-20 травня 2022 р., м. Одеса), Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми підготовки майбутніх педагогів до інновацій в професійній діяльності» (25-26 жовтня 2022 р., м. Одеса), XII

Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Глухівські наукові читання – 2022» (7-8 грудня 2022 р., м. Глухів).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 1 публікації.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1.1. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку

Обраний Україною шлях до європейської інтеграції зумовлює необхідність системних реформаційних процесів в освітній галузі. В Законі України «Про освіту» зазначено, що освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації. Дошкільна освіта є невід’ємним складником системи освіти та першим рівнем у системі освіти, є стартовою платформою особистісного розвитку дитини [2, с.3].

Метою дошкільної освіти є забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок. В умовах сьогодення дошкільна освіта є важливою сходинкою в розвитку дитини, що забезпечує підготовку до початкової школи. Кінцевий результат дошкільної освіти досягається через формування компетентностей (від лат. *competentis* - здібний). Ключові компетентності під час здобуття дошкільної освіти формуються за різними освітніми напрямками, спрямованими на розвиток особистості дитини. Компетентність як результат дошкільної освіти та особистісне надбання відображає систему взаємопов’язаних компонентів фізичного, психічного, соціального, духовного розвитку особистості дитини [2, с. 4].

Компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, що визначає здатність особистості успішно соціалізуватися.

Як зазначає К. Крутій, під компетентністю, частіше за все розуміють інтегральну якість особистості, що виявляється в загальній здатності та готовності її

до діяльності, заснованої на знаннях та досвіді, які привласнені в процесі навчання і соціалізації, зорієнтовані на самостійну та успішну участь у діяльності складається з сукупності компетенцій [35, с. 63].

Компетентність дошкільника, як зауважує А. Богуш, можна окреслити як комплексну характеристику особистості, що вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку: знання, вміння, навички, креативність, ініціативність, самостійність, самооцінка, самоконтроль [7, с.108].

Завдання вихователів – сформуванати в дитини компетентність у різних сферах.

Серед ключових компетентностей, які необхідні кожній сучасній людині, Законом України «Про освіту» визначені громадянську та соціальну. Вони пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей і передбачають:

- спроможність діяти як відповідальний громадянин та брати повноцінну участь у громадському й суспільному житті, розуміння соціальних, економічних і політичних понять та сталого розвитку, критичне оцінювання основних подій національної, європейської та світової історії, а також повагу до прав людини і верховенства права, цінування культурного розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України; виявлення поваги до інших і толерантності, вміння конструктивно співпрацювати, співчувати та діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних із різними проявами дискримінації;

- дбайливе ставлення до особистого, соціального і фізичного добробуту та здоров'я, дотримання здорового способу життя;

- розуміння правил поведінки і спілкування, що є загальноприйнятими в різних спільнотах і середовищах, спроможність діяти в умовах невизначеності та багатозадачності [26].

На важливості формування соціально-громадянської компетентності акцентовано увагу в Концепції розвитку громадянської освіти України [25], в якій зазначено, що метою громадянської освіти є формування і розвиток у громадян

України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за власне життя, життя своєї громади та суспільства [25].

Концепція виступає «дорожньою картою», в якій спрямовано увагу на вирішення питань щодо формування свідомої особистості з активною громадянською позицією, запропоновано системний підхід до вирішення проблеми формування соціально-громадянської компетентності в усіх складниках освіти та на всіх її рівнях, починаючи з дошкільної освіти.

Різні аспекти формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку досліджували Л. Артемова, Т. Поніманська (дитина і соціум), А. Богуш (методичні засади соціалізації дітей дошкільного віку), О. Кононко (соціально-емоційний розвиток особистості), Н. Гавриш (соціальна компетентність дитини як інтегральна якість особистості), О. Косенчук (формування соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку в різних видах діяльності; методичний інструментарій формування соціально-громадянської компетентності) І. Сохань, Л. Сохань (феномен соціально-громадянської компетентності у просторі наукового знання); Г. Беленька, О. Половіна, Т. Пономаренко (прилучення дитини до світу загальнолюдських цінностей на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії дорослого з дитиною).

Значну увагу обґрунтуванню теоретичних засад соціальної компетентності приділено в наукових працях В. Слот, Х. Спанярд, О. Докторовича, Т. Поніманської, О. Кононко та ін.; проблеми формування громадянської компетентності висвітлено в роботах Р. Арцишевського, Т. Байбари, Н. Бібік, І. Беха, М. Боришевського, П. Ігнатенко, О. Сухомлинської, К. Чорної, В. Плужної та інших.

В основу ефективної роботи із соціалізації особистості покладені знання характеристик дитинства.

Т. Поніманською виділені такі особливості дошкільного віку:

- дитина-дошкільник як індивід перебуває у віці становлення, дозрівання та розвитку; створення основ особистої діяльності, автономії, ініціативності, відповідальності та особистого становлення;
- самооцінка цього періоду визначається наявністю субкультури дитини;
- дошкільний вік (3-6 років) пов'язаний з переважанням ігрової діяльності;
- види діяльності дітей є специфічними, і становлять основні досягнення дитини в її фізичному, психічному та соціальному розвитку, завжди відповідаючи інтересам та потребам дитини;
- це сенситивний період для первинної соціалізації особистості;
- період формування ціннісного відношення до природи, культури, людини і самого себе, орієнтації на світ людей, розуміння змісту і форм людських відносин;
- висока емоційна насиченість усіх сфер життя дитини, цікавість, безпосередність, оптимізм як важлива передумова емоційного та практичного пізнання навколишнього середовища та самого себе;
- чутливість до соціально-психологічних механізмів навіювання, наслідування; інтеріоризаційних та екстеріоризаційних механізмів ідентифікації. Ці механізми соціалізації дають дитині можливість розвиватися, відображати і реагувати на соціальні очікування суспільства [44, с.5].

О. Пометун під громадянською компетентністю як ключовою розуміє здатність, спроможність особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства [42, с. 18].

О. Кучер аналізує громадянську компетентність у широкому значенні як функцію громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства, у вузькому – як параметр діяльності особи, соціалізованої під впливом громадянських знань, навичок та вмінь, що передбачає наявність громадянських цінностей і якостей,

дотримання правил поведінки та відповідальність як соціальну якість людини [33, с.40–41].

О. Пометун визначає громадянськість як готовність людини реалізувати свої права та обов'язки, поважати права та свободи інших громадян, усвідомлювати відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки [42, с. 18].

Т. Смагіна зауважує, що компетентність особистості в громадянській сфері кореспондує її громадянську відповідальність, уміння спільно з іншими виробляти рішення й реалізовувати його, виявляти толерантність, гармонійно поєднувати особисті інтереси з потребами суспільства [51, с. 39–40].

Зважаючи на те, що в період дошкільного дитинства закладаються основи свідомості й самосвідомості, а також ті риси характеру, які визначатимуть особистість, цей вік має виключне значення для громадянського виховання. Громадянське виховання як цілісна система ґрунтується на фундаментальних принципах природовідповідності, культуровідповідності, етнізації, гуманізму, демократизму, єдності дитячого садка і сім'ї, наступності і спадкоємності поколінь, цілісності.

За визначенням С. Бойко, соціальна компетентність – це результат процесу оволодіння дітьми емоційним і соціальним досвідом. Це їхня обізнаність, умілість, вправність способів соціального реагування [8, с. 4].

Т. Поніманська розглядає соціальну компетентність дитини як відкритість до світу людей, навички соціальної поведінки, готовність до сприймання соціальної інформації, бажання пізнати людей і робити добрі вчинки [43, с. 354].

На думку Н. Гавриш, соціальна компетентність дитини є інтегральною якістю особистості, що складається з комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей і виявляється у соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості [6, с. 54].

У працях О. Варецької зазначено, що соціальна компетентність може проявлятися на різних рівнях (окрема людина, соціальні групи, соціум у цілому) й,

відповідно, мати як спільне, так і відмінне у структурі та тлумаченні; окреслені основні змістові лінії й підходи в судженнях, зокрема «соціальна компетентність» як знання (система знань), розуміння, відношення «Я – суспільство», ступінь підготовленості, вміння, соціальні навички, здібності, здатності, особистісні якості чи формування, стан рівноваги, передання соціального досвіду, рівень соціалізації, результат соціального розвитку, набір (комплекс) компетентностей чи конструктивних способів, складник філософської категорії «мистецтво жити», функціональна грамотність, грамотна поведінка та ін. [10, с. 236].

О. Шишова, характеризуючи психолого-педагогічні засоби розвитку соціальної компетентності дошкільників, зазначає, що зміст її компонентів (аспектів) включає в себе:

- знання як результат досвіду культурної, духовної та практичної діяльності людей;
- вміння відповідно до суспільно-моральних норм виконувати необхідні дії (це вдосконалюється у процесі власного життя та відповідних практичних дій);
- ставлення, що визначається як стійке емоційне спрямування дитини, є тісно пов'язаним з її прагненнями, намірами, ціннісними установами тощо [59, с. 171].

Швидкий, психічний та особистісний розвиток дитини в дошкільному віці, її безпосередність, «беззахисна» відкритість світу та новому життєвому досвіду, створюють сприятливе психологічне підґрунтя для повноцінного вступу малюка до суспільного життя. Завдання дорослих, які перебувають поруч з дитиною, – створити гармонійне, розвиваюче, емоційно-комфортне середовище.

Отже, соціальна компетентність дошкільника – складне особистісне утворення, інтегральне за своєю сутністю, що складається із комплексу знань і уявлень дитини про навколишній світ, сформованістю його емоційної та морально-вольової сфери, а також вміннями та навичками соціальної взаємодії.

Сформованість соціальної компетентності визначається впливом низки чинників, до яких належать вік, стать, середовище життя та виховання дитини, її

соціальне оточення тощо. Дана компетентність є результатом домірної до віку соціалізації дитини та визначає її результативність.

Отже, аналіз наукових та методичних джерел [1; 21; 30] дає підстави зробити висновок, що громадянська та соціальна компетентності є базовими для формування особистості й сприяють якісній самореалізації та самоосвіті дитини дошкільного віку та є затребуваними в суспільстві.

Незважаючи на різні тлумачення, як зазначає В. Кремень, поняття «соціальна компетентність», передбачає, по-перше, взаємодію особистості і соціального середовища; по-друге, міжособистісну взаємодію, яка ґрунтується на власному соціальному досвіді, дотриманні традицій, встановлених суспільством або на основі оволодіння знаннями; по-третє, є інтегративною характеристикою, яка має декілька компонентів; по-четверте, співвідношення власних цілей і потреб до цілей і потреб іншої особистості, групи людей і соціуму в цілому [30, с. 5].

Аналіз літературних джерел [6; 18] дає можливість зауважити, що соціалізація дитини старшого дошкільного віку відрізняється від соціалізації дорослого. Серед відмінностей соціалізації дитини та дорослого визначені:

- дорослий керується зовнішньою поведінкою – в дитини формуються базові цінності;
- дорослі оцінюють соціальні норми – дитина ними тільки оволодіває та в неї формується соціальний досвід;
- дорослі роблять вибір у процесі соціалізації – діти підпорядковуються загально визначеним правилам, що встановлюють дорослі;
- дорослі є носіями зразків, еталонів, норм, правил, які прийняті в суспільстві – дитина відкриває для себе світ і стосунки «дитина - дорослий».

Специфіка дошкільного віку полягає в тому, що соціальний розвиток дитини здійснюється під впливом дорослого, який вводить її в соціум. Дошкільник співпрацює з компетентними дорослими людьми, як член суспільства він включається в систему людських відносин, де відбувається діалог особистостей,

ціннісних установок. Засвоєння зразків і норм поведінки, пошук правильних життєвих установок відбувається в малюка у процесі взаємодії з однолітками, вихователями, батьками [31, с.10].

Як зазначає О. Литвишко, соціальна компетентність дітей 5–6 років є інтегративним особистісним утворенням, що «передбачає обізнаність малюка із явищами соціальної дійсності, формування в нього необхідних соціально-моральних норм міжособистісних взаємин, а також способів поведінки в суспільному довір'ї, розвинене емоційно-позитивне ставлення до навколишнього світу, сформована до віку система соціально-моральних цінностей та орієнтирів поведінки у соціумі» [34, с. 70].

Важливу роль у набутті дитиною знань та вмінь, пов'язаних із соціалізацією, відіграють відповідні соціальні інститути. О. Кононко визначає їх як важливі чинники соціального зростання дитини. Самі чинники, на думку дослідниці, є зовнішніми, й до них належать: сім'я, родина, однолітки, заклади дошкільної освіти тощо [23, с. 27]. Під час перебування дитини в ЗДО в неї розвиваються соціальні потреби, формуються необхідні для гармонійного соціального співбуття вміння та навички, зокрема й соціально-комунікативні.

Розглянемо соціально-комунікативний розвиток дитини через призму концепції соціалізації особистості. Сутність концепції полягає в тому, що соціалізацію науковці розглядають у триєдності проявів:

- адаптації до соціального світу;
- прийняття соціального світу як даність;
- розвитку здатності та потреби змінювати, перетворити соціальну дійсність і соціальний світ.

Зазначені прояви соціалізації іноді розглядаються як самостійні етапи в соціальному розвитку людини. З часу входження дитини в соціальний світ її виховання має бути орієнтоване на третю стадію соціалізації: дитина-дошкільник

здатна самостійно шукати і знаходити пояснення явищам, може підбирати аргументацію вчинками, діям.

Формування соціально-громадянської компетентності на рівні дошкільної освіти передбачено в Базовому компоненті дошкільної освіти, зокрема представлено тлумачення даного поняття: «соціально-громадянська компетентність – це здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя», визначені основні види діяльності (ігрова, комунікативна, здоров'язберезувальна, художньо-естетична, пізнавально-дослідницька), в процесі яких формується соціально-громадянська компетентність, надано їм характеристику через призму емоційно-ціннісного ставлення, сформованість знань; життєві навички; участь батьків.

О. Косенчук визначені ключові поняття соціально-громадянської компетентності, серед яких:

Особистісні якості дітей дошкільного віку – це сукупність особистісних якостей дитини: активність, самостійність, ініціативність, спостережливість, креативність, відповідальність, справедливість, чуйність, шанобливе ставлення до людей різного віку, що закладаються в дошкільному дитинстві і забезпечують прояв її активності в соціально-громадському просторі.

Соціальні почуття – це емоційно-ціннісне ставлення дітей старшого дошкільного віку (довіра, вдячність, прихильність, відчуття безпеки, усвідомлення своїх прав і обов'язків, повага до різноманітності тощо) до об'єктів соціальної дійсності, національних культурних цінностей свого народу та інших культур, людей, власної участі в різних видах діяльності.

Любов до Батьківщини є складником формування в дітей старшого дошкільного віку патріотизму, системи знань про державні та національні символи України, звичаї, традиції сім'ї та українського народу.

Готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя – це здатність та готовність дитини, що забезпечується комплексом сформованих компетентностей [28, с. 4].

Соціально-громадянська компетентність є стрижнем майбутнього громадянина України. Заклади дошкільної освіти стають осередками формування демократії, де всі мають можливість висловлювати свою думку, бути почутими, беруть активну участь, мають можливість проживати демократію. Безумовно, в таких умовах діти отримують ціннісний досвід, приймають активну участь, стають активними учасниками, суб'єктами діяльності, а не тільки виконавцями доручень дорослих. Науковцями, доведено, що формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку сприятиме тому, що діти навчатимуться бути ініціативними, приймати рішення, брати на себе відповідальність, висловлювати свої емоції та думки, відчуті, що інші їх поважають і ця повага проявляється в дії [26].

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що науковці виділяють компоненти соціальної компетентності. Так, М. Докторович виділяє чотири компоненти в структурі соціальної компетентності: когнітивно-ціннісний – характеризується наявністю знань, соціальних уявлень, системи цінностей особистості, розуміння соціальної реальності; емоційно-мотиваційний – передбачає емоційне ставлення до суспільства та мотиваційну діяльність (основну роль відіграють мотивація та її формування, розвиток соціально цінних та особисто важливих мотивів); інтерактивно-комунікаційний – відбувається продуктивна комунікація з індивідами та групами, виконання різних ролей комунікації; поведінково-діяльнісний – представлений мірою ставлення до суспільства через поведінку та діяльність [20, с. 8].

Н. Голованова вважає, що процес соціалізації має свою структуру, що включає взаємопов'язані елементи. Дослідниця виділяє чотири компоненти, включаючи: компонент комунікації – включає в себе різні форми і засоби, за допомогою яких

дитина набуває мови і мовлення і використовує їх у різних ситуаціях під час спілкування; когнітивний – за допомогою нього засвоюється коло знань про навколишню дійсність, створення системи соціальних уявлень і узагальнених образів. Реалізація цього елемента відбувається в процесі навчання і виховання, у процесі спілкування, але проявляється в ситуаціях самонавчання тільки тоді, коли дитина шукає і дізнається інформацію за власною ініціативою з метою розширення концепції світу; поведінковий компонент – включає всі дії та моделі поведінки, яким дитина вчиться: від гігієнічних навичок до навичок у різних формах праці, а також засвоєння різних правил, норм, звичаїв, які виробляються в процесі соціального розвитку та засвоюються при залученні до культури цього суспільства; ціннісний складник – ціннісно-орієнтована система, що визначає специфічне відношення особистості дитини до цінностей суспільства.

Т. Поніманська визначила такі компоненти соціальної компетентності дітей дошкільного віку, серед яких: когнітивний компонент – рівень і зміст знань про людину (поінформованість); ціннісний компонент – відносини з особистістю як найвища цінність, повага до життя і діяльності, гідність кожної людини (гуманність); емоційний складник – інтерес до людей, бажання спілкуватися з ними, їхні знання, бажання бути схваленими іншими, здатність співчувати, співпрацювати, розуміти емоції і почуття інших і управляти своїми емоціями та почуттями; оціночна частина – здатність об'єктивно оцінювати людські дії та їхні відносини, толерантність, справедливе ставлення до людей (справедливість); поведінковий – знання етичних поведінкових показників та інших видів діяльності, вміння пропонувати, надавати та отримувати допомогу, здійснювати свої етичні дії, навички спілкування (моральна діяльність) [44, с. 4].

В. Кузьменко виділяє наступні елементи соціальної компетентності дітей дошкільного віку: адаптація до нових умов життя; соціалізація; групова взаємодія; початок становлення авторитетного статусу; розуміння іншої думки; створення спільної діяльності; вирішення спорів [32, с. 12]. Соціально компетентна дитина

повинна бути лише емоційно сприйнятливою дитиною з розвиненими соціальними почуттями. Дослідниця також визначила види соціальної компетентності дітей дошкільного віку.

Отже, аналіз праць науковців щодо компонентного складу соціальної компетентності свідчить, що вони виділяють: емоційний, когнітивний, поведінковий, комунікативний, ціннісний компоненти.

О. Кононко визначила якості особистості, які сприяють соціалізації особистості дошкільника, серед яких: перша група – якості, які забезпечують розвиток і використання соціальних здібностей дитини; друга група – властивості, що формуються в процесі взаємодії членів групи внаслідок соціального впливу і забезпечують прийняття особистості, спільної для членів групи керівних принципів і ціннісних домовленостей; третя група – властивості, пов'язані з соціальною поведінкою, позицією особистості; четверта група – властивості, пов'язані із загальними психологічними та соціально-психологічними особливостями [24, с. 187]. Варто відзначити, що ці властивості в дошкільному віці тільки зародилися. Тому важливо вивчити кожен набір ознак через призму дітей п'яти-шестирічного віку.

Науковець обґрунтувала соціальну компетентність на основі різних проявів соціальної діяльності за типами соціальних навичок: гармонійний тип, гіперсоціальний тип, демонстративний тип [24, с. 189]. Виходячи з цієї класифікації, лише дошкільники гармонійного типу можуть вважатися соціально компетентними. Інші діти, що належать до інших видів груп компетенцій, не мають соціальної спроможності або соціальна спроможність на відносно низькому рівні.

На думку В. Кузьменко, майбутнє дитини значною мірою залежить від того, як вона може адаптуватися до соціального середовища. Тому є такі показники соціальної адаптації дошкільників до соціуму: адаптація до нових умов життя, соціалізація, групова взаємодія, статус, ставлення авторитету, розуміння іншої точки

зору, регулювання спільної діяльності, вирішення спільних питань, показники розвиненого спілкування.

Соціальну компетентність дошкільника можна вважати сформованою, якщо він: має базові знання про соціальні явища, події, людей, відносини, способи їх налагодження; цінує, визнає важливість для нього всього, що пов'язане з суспільним життям, зацікавленість у ньому; називає словами, вербалізує основні назви, пов'язані із соціальним життям; ділиться враженнями, пов'язаними з соціальними подіями та людськими відносинами, художніми образами (малює, ліпить, складає оповідання, співає пісні тощо); встановлює взаємозв'язок соціальної активності людей та свою власну з реалізацією соціально затверджених стандартів; усвідомлює свої знання та інтереси в соціально зрілих формах поведінки; має поведінку конструктивної творчості; збалансування особистих та соціальних інтересів.

1.2. Особливості формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку

В основу нової державної освітньої політики покладено пріоритетність дошкільної освіти як фундаменту цілісної системи неперервної освіти. Складна ситуація в нашому суспільстві обтяжена багатьма проблемами його розвитку та трансформації. Головним завданням педагогів та батьків виступає пошук засад гармонізації суспільних та особистісних інтересів вихованців, їхніх актуальних особистісних позицій та майбутніх соціально-громадянських перспектив [17, с.12]. У зв'язку з цим в сучасних умовах відбувається становлення та розвиток теорії і практики педагогічної діяльності в різних освітніх та інших установах, організаціях, об'єднаннях, в яких перебуває дитина. Педагогічна діяльність спрямована на надання допомоги дитині в соціалізації, самореалізації в суспільстві, передбачає створення оптимальної освітньої ситуації.

Основними характеристиками соціалізації дітей старшого дошкільного віку науковці [6; 18] визначають:

- адаптацію дитини до соціуму й соціального середовища та пристосування власне середовища до дитини;
- модель поведінки старшого дошкільника в системі соціальних та міжособистісних відносин;
- соціальні та моральні норми: вимоги до поведінки та діяльності в суспільстві;
- орієнтація на цінності, закладені в суспільстві;
- ціннісні орієнтації відповідають потребам особистості старшого дошкільника;
- чинники соціалізації (умови, що впливають на дитину в процесі формування відповідних компетентностей);
- фактори соціалізації (досвід, яким оволодіває старший дошкільник; активна пізнавальна діяльність у взаємодії з навколишнім світом; спілкування дитини з дорослим з метою передачі соціального досвіду; активність дитини в процесі самопізнання).

Як зазначає Л. Гумовська, дитина старшого дошкільного віку розуміє сімейні відносини, ставлення членів сім'ї один до одного, знає свою родину, знає, що ставлення членів родини один від одного. Він розділяє участь вшанування пам'яті предків, стосунки з родиною, близьких. Виявляє інтерес до сімейних реліквій, бере участь у збереженні сімейних традицій, має сформовані уявлення про добро, гуманність, щирість, як важливі якості людських відносин, справедливість, здатність точно оцінювати поведінку людини, про чесність як вимогу відповідати власною поведінкою тим критеріям, які використовуються для оцінки дій інших; самооцінка, заснована на почутті індивідуальності людини, право на самовираження, емоції та самостійну поведінку, що не створює проблем для інших людей. Розуміє стан і почуття іншої людини за рахунок аналізу її зовнішнього вигляду, інтонації, дії, виявляє повагу до своїх почуттів, усвідомлює своє право бути таким, як він є, чемно ставиться до інших людей незалежно від віку та їх статі. Старший дошкільник

здатний запобігати конфліктам і вирішувати їх, розуміє ставлення людей до себе. Це природно відчувається в колективі знайомих і незнайомих людей, він знає, як реагувати на прояви не справедливого ставлення до себе, розуміє причини і намагається їх усунути; намагаючись зробити відносини правильними, толерантними; розуміє поняття «дружба» і «товаришування» і тому веде себе з однолітками відповідно. Має уявлення про державу, її символи, її народ, національні особливості українців; знає національні пам'ятки, героїв, проявляє повагу до них, шанує національні святині, розуміє поняття «людство», шанує звичаї інших народів [19, с. 173].

На сьогодні одним із важливих завдань ЗДО є формування в дітей дошкільного віку загалом та старшого дошкільного віку зокрема соціально-громадянської компетентності.

С. Матвієнко зазначає, «головна характеристика соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку – ефективна взаємодія з оточуючими людьми в системі міжособистісних стосунків, що впливає на її готовність до навчання у школі» [37, с. 75].

Умовами становлення соціальної компетентності в дошкільному віці є:

– відокремленість, віддільність дитини від дорослого, її здатність діяти не лише за вказівками та приписами авторитетних людей, а й за власними спонуками, що базується на особистому досвіді, задоволенні своїх індивідуальних і соціальних потреб;

– активний характер соціальної поведінки дошкільника, його намагання проявити себе як суб'єкта предметно-практичної діяльності, пізнання та спілкування.

Формування соціальної компетентності в дітей старшого дошкільного віку передбачає наявність у дитини певних особистісних властивостей, потреб, здібностей, елементарних теоретичних уявлень і практичних умінь, які забезпечують її життєздатність.

Формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку відбувається у перебігу різних форм роботи з використанням різних методів та засобів. Одне з найважливіших завдань педагогів та батьків, як зауважує М. Мішечкіна, – дати дітям правильне уявлення про себе й оточуючу дійсність, навчити почуватися господарем долі. І саме батьки та педагоги мають закласти в дитині те, що допоможе їй надалі пройти нелегкий шлях дорослішання. Від них залежить, якою виросте дитина, яке місце в суспільстві посяде .

Родинне виховання відіграє важливу роль у процесі формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників. У сім'ї дитина встановлює та налагоджує свої зв'язки з іншими людьми, з рідними. На всіх етапах життя людини сім'я є центральним компонентом мікросередовища. Перевага сім'ї як виховного колективу полягає в тому, що дитина має можливість спостерігати за поведінкою батька й матері в неофіційних сімейних стосунках; спілкуватися з людьми різного віку, статі, життєвого досвіду; природно брати участь в житті соціуму. В сім'ї закладаються емоційно насичені взаємини між батьками й дітьми, які мають особистісний характер, набувається необхідний соціальний досвід.

С. Русова теж надавала сімейному оточенню особливого значення, оскільки вважала, що «родинне виховання найкраще, бо в його основі лежить ласка матері». Мати, яка є «найкращим керманічем розвитку психології дитини, – природна вихователька своїх дітей, яка інший раз і без наукової підготовки, інстинктом уміє читати в дитячій душі й розуміти її» [6, с. 239].

У дошкільні роки дитина повністю ототожнює себе зі своєю сім'єю, передусім із батьками; її емоційний світ майже цілком залежить від атмосфери в сім'ї. Саме тут вона пізнає й опановує моделі моральної поведінки, взаємодії з іншими людьми, природою тощо. В сім'ї дитина отримує перші уявлення про себе та інших людей, розвиває необхідні для життя соціальні почуття, навички спілкування і спільної діяльності. Сім'я створює передумови для взаємопроникнення світу дітей і світу дорослих, що є важливим чинником соціалізації особистості. Унікальні виховні

можливості сім'ї впливають на людину протягом усього її життя. Відчуття дошкільником неповноцінності сім'ї, в якій він виховується, може позначитися на його статевій соціалізації, розвитку очікувань стосовно власної майбутньої сім'ї.

Формуванню соціально-громадянської компетентності старших дошкільників також сприяють початкові соціальні зв'язки дитини поза межами родини. Такі зв'язки діти встановлюють з однолітками та дорослими в закладі дошкільної освіти. Саме в ЗДО вони набувають важливого суспільного досвіду, основних знань і вмінь, необхідних для подальшого життя серед людей, залучаються до різних видів діяльності. Інакше кажучи, якщо в сім'ї дитина соціалізується у визначених умовах взаємин членів родини, то заклад дошкільної освіти, значно розширюючи коло близьких і далеких людей, презентує їх взаємини у виховному контексті.

Відтак тією соціальною одиницею, що відповідає за соціально-громадянську зрілість дітей дошкільного віку, має бути заклад дошкільної освіти з його виховною, консультативною та просвітницькою функціями. Саме специфіка дитячого дошкільного закладу, як зазначає, О. Кононко, сприяє полегшенню процесу входження зростаючої особистості в широкий світ реальних соціальних відносин, прищепленню навичок практичного життя, її індивідуалізації та соціалізації [23]. Важливу роль у цій роботі відіграють дорослі, а саме: батьки, вихователі. Найближчі дорослі створюють певний виховний простір, який відповідає умовам духовності, захисту, раціонального дозування позитивних та негативних переживань, що давало б дитині відчуття впевненості в собі та людях, які їх оточують. Дорослий виступає для дитини як носій знань, умінь, моральних цінностей, так і безпосереднім організатором виховного процесу. Перебування дитини в колективі сприяє становленню соціальної компетентності, досвідченості, обізнаності; в дошкільника формуються певна соціальна поведінка, вміння відповідати ситуації, вимогам і сподіванням авторитетних дорослих; розвиваються соціальні потреби, здібності, мотиви поведінки та діяльності. Значення соціального розвитку для особистісного становлення полягає, передусім, у формуванні соціальної компетентності та

гарантує усвідомлення дитиною того, як слід себе поводити, щоб бути гармонійною, співзвучною з іншими, почувати себе в будь-якому товаристві комфортно.

Ураховуючи індивідуальні та вікові особливості, знаючи процеси соціального розвитку дитини, С. Кондратюк визначено педагогічні умови, які необхідні для соціального становлення старшого дошкільника, формування в нього певного рівня соціальної компетентності. Серед них:

- цілеспрямована діяльність закладу дошкільної освіти у визначеному напрямі;
- єдиний простір розвитку дитини як на рівні конкретного закладу дошкільної освіти, так і при долучені до нього різних суб'єктів соціального оточення, які забезпечують функціонування закладу як відкритої освітньої системи;
- безпосередня різноманітна діяльність дитини – вільна або спеціально організована, власна або спільна зі значимими для нього людьми, яка розглядається як спосіб прояву активності та ініціативності дитини в системі соціальних відносин, як можливість визначити власне місце серед інших людей [22].

Ураховуючи визначені педагогічні умови, можемо констатувати, що формування соціальної компетентності старших дошкільників – це процес тривалий, складний, комплексний, систематичний, цілеспрямований, має проводитися згідно з планом, бути теоретично обґрунтованим і методично забезпеченим.

Отже, сім'я і заклад дошкільної освіти мають свою особливість впливу на дитину, свої виховні засоби. Ці осередки не взаємовиключають один одного й не конкурують між собою, а взаємодоповнюють і корегують впливи один одного. У сім'ї виховується повага до старших, взаємодопомога, співчуття. А педагоги повинні стати добрими порадиниками для батьків і продовжувати формувати гуманні риси, які заклали батьки.

Формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку загалом і старших дошкільників зокрема залежить від спільних зусиль батьків та педагогів.

Формуванню соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку, як зазначає О. Косенчук, сприяє цілеспрямоване виховання, розвиток емоційно-оцінної сфери, ознайомлення з моральними нормами й духовними цінностями, розвиток комунікативних навичок у процесі спілкування з оточуючим світом. Сформованість соціально-громадянської компетентності має виражатися в ціннісному ставленні дитини до себе, своїх прав та прав інших, наявності уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії між членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінні дотримуватись цих правил у соціально-громадянському просторі, а також у ціннісному ставленні та поведінці до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур [26, с. 3].

Одним із важливих напрямів формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку загалом і старших дошкільників зокрема є зміцнення національної ідентичності дітей як основи для виховання патріотизму; формування в дітей позитивного образу своєї країни, утвердження активної позиції громадянина своєї країни, виховання ціннісного ставлення до своєї родини як частини свого народу, його історії, традицій, культури.

Соціалізація старших дошкільників у різних видах діяльності, яка може бути зреалізована в закладі дошкільної освіти, потребує пошуку інноваційного змісту, форм і методів роботи з дітьми старшого дошкільного віку, налагодження міцної партнерської взаємодії ЗДО з родинами дошкільнят, виконання вихователем фасилітаційної функції у збагаченні соціального досвіду, розкриття і розвитку здібностей, моральних якостей вихованця, реалізації ним свого особистісного потенціалу.

Як зазначено в методичних рекомендаціях про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2022/2023 навчальному році, зміст сучасного патріотичного виховання старших дошкільників має бути збагачений категоріями особистісної та національної гідності, реальності сприйняття соціального сучасного

життя – входження в яке є неодмінною умовою соціалізації дитини, життєвого досвіду, що стає надбанням особистості та актуалізує стан постійної готовності до безпеки, милосердя та практики підтримки життя, що, в цілому, характеризує гуманістично орієнтовану поведінку дитини [38].

Сьогодні гостро стоїть питання розроблення та впровадження в закладах дошкільної освіти наскрізної освітньої траєкторії щодо формування соціально-громадянської компетентності, яка забезпечить цілісну систему розвитку особистості в дошкільний період. Ефективність запропонованих змісту, форм і методів організації освітнього процесу та життєдіяльності старших дошкільників у ЗДО в цілому, сприятливих для забезпечення формування соціально-громадянської компетентності дітей, визначається об'єднанням зусиль сім'ї та дошкільного закладу в досягненні достатнього рівня сформованості як результату цілеспрямованого соціально-громадянського виховання.

Науковці наголошують, що збагачення соціально-громадянського досвіду в освітньому процесі має відбуватися в різних видах дитячої діяльності через часткове делегування старшим дошкільникам повноважень в організації групи/підгрупи ровесників на виконання спільного завдання, розподілу доручень, реалізації соціальних ролей тощо. [17, с. 10].

О. Косенчук виокремила різні види дитячої діяльності, які сприятимуть формуванню соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку, зокрема: ігрова, комунікативна, здоров'язбережувальна, художньо-естетична, пошуково-дослідницька тощо.

Серед форм роботи, які забезпечують формування соціально-громадянської компетентності науковець виокремила: ігри, заняття, колективні справи, спільна пошукова діяльність. Розкриємо детальніше їх зміст.

Заняття – початкові уявлення про соціум і життя в ньому закладаються на заняттях (комплексних, інтегрованих, тематичних) з використанням ігрових прийомів.

Сучасні дидакти визначили одним із провідних в організації освітнього процесу принцип інтеграції, реалізація якого дає змогу забезпечити системність знань дітей. А тому на сьогодні поширеною є практика використання паралельно з предметними різноспрямованих або міжпредметних занять, зміст яких об'єднує різні галузі знань та види діяльності. До цієї групи можна віднести інтегровані та комплексні заняття.

У процесі ігор завдяки імітації та можливості перевтілення можуть проектуватися ситуації, в яких розкриваються норми і моделі поведінки, особливості відносин між дітьми і дорослими.

Як зазначає А. Богуш, під час гри в дітей потрібно збагачувати їх уявлення про соціальні стосунки; знання про себе, свою сім'ю, заклад дошкільної освіти, Батьківщину, звичаї і традиції українського народу тощо. Вихователям доцільно організовувати ігри, в яких діти мають можливість здійснювати вибір (голосувати), наводити аргументи на його користь, усвідомлювати наслідки власного вибору, приймати результати вибору більшості та йти на поступки уразі обґрунтованості дій [7 с. 129].

А. Бондаренко називає гру, яка використовується в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, як завдання, яке вміщує навчальне завдання (проблему, проблемну ситуацію), вирішення якого забезпечить досягнення певної навчальної мети [9, с. 9]. Навчальна гра, на думку автора, націлена на засвоєння й використання конкретних знань, умінь та навичок, є засобом навчання, основний педагогічний зміст та призначення якого – навчити діяти. «Навчальна гра є засобом цілеспрямованого керівництва викладачем розумовою діяльністю дітей, а також засобом формування таких пізнавальних структур, які забезпечують їй учасникам можливість самостійно регулювати свою розумову діяльність» [9, с. 25].

Колективні справи, спільна пошукова діяльність – участь у таких формах діяльності сприяє набуттю дітьми: індивідуального досвіду спільної життєдіяльності; уміння співпрацювати; відстоювати власну позицію, домовлятися,

узгоджувати особисті потреби з потребами інших; здатності брати участь у розробленні правил/повсякденних практик співжиття; досвіду культури демократії, що є необхідним для встановлення соціальних контактів у майбутньому, взаємодії в суспільстві тощо.

А. Богуш виокремила й інші форми навчання, які сприяють соціалізації дітей дошкільного віку, а саме: організоване навчання дітей у повсякденному житті; організаційні види занять за вибором дітей, де вони самі обирають вид діяльності, матеріал, з яким працюватимуть, способи роботи з ним під керівництвом педагога; дидактичні і рухливі ігри, що можуть використовуватись як самостійна форма навчання і як складник заняття; екскурсії і спостереження, що дозволяють безпосередньо ознайомити дітей з соціальним довкіллям за межами ЗДО; розваги, святкові ранки і вечори [7, с. 211].

Усі традиційні групи методів (наочні, словесні практичні) сприяють формуванню в дітей дошкільного віку соціально-громадянської компетентності.

О. Косенчук виокремлює ще проблемні, дослідницькі, інтерактивні методи.

Застосування комплексу наочних методів (спостереження, екскурсії, ілюстрація, демонстрація, відеометод) сприятиме візуалізації соціальних явищ і процесів, в яких старші дошкільники можуть брати посильну участь (демонстрування соціальних правил та норм поведінки, домовленостей у щоденній життєдіяльності, засвоєння зразків демонстрації відкритості до спілкування та взаємодії з представниками різних національностей і культур).

Словесні методи (бесіда, розповідь, читання (слухання дітьми) художньої літератури) спрямовані на формування в дітей умінь виражати почуття за допомогою слів, міміки, жестів; пояснювати причини своїх емоцій; звертатися по допомогу до однолітків та знайомих; використовувати під час спілкування ввічливі слова; висловлювати власну думку та приймати думку іншого, розв'язувати конфлікти шляхом діалогу.

Під час використання практичних методів (вправи, прості досліди, проектування, моделювання, ігри) діти набувають досвід дотримання норм моралі, виявляють повагу до прав і свобод людини; вчаться поводитись відповідно до соціальної ролі (донька/син, брат/сестра, онука/онук, друг/подруга); долучаються до різних видів діяльності, беруть участь у прийнятті рішень з особистих питань та щодо життя колективу тощо.

Проблемні методи (постановка і розв'язання завдань) дають можливість зробити пізнавальне завдання актуальним для кожної дитини в групі. Розв'язання завдань, пов'язаних із необхідністю дати оцінку подіям і персонажам, соціальним явищам і фактам, сприятиме формуванню емоційно-ціннісного ставлення до них.

Дослідницькі методи (організація пошукової, творчої діяльності дітей) задовольняють потребу малят у набутті досвіду соціальної поведінки під час діяльності та творчому його використанні в повсякденні.

Інтерактивні методи (соціальне проектування, різні форми обговорення соціальних проблем, рольові та ділові ігри в розв'язанні конфліктних ситуацій тощо) передбачають взаємодію і співпрацю всіх учасників освітнього процесу під час розв'язання практичних завдань. Вони створюють необхідні умови як для становлення та вдосконалення компетентності через залучення учасників освітнього процесу в осмислене проживання індивідуальної й колективної діяльності, так і для усвідомлення і прийняття ними громадянських цінностей, для накопичення досвіду соціально-громадянської діяльності [27].

Формуванню соціально-громадянської компетентності сприятиме застосування творчих та диференційованих завдань, створення проблемних ситуацій і мотивація навчальної або інших діяльностей, проведення інтегрованих занять, використання інноваційних технологій, інтерактивних методів та прийомів організації освітнього процесу у ЗДО тощо. Діти вчаться адаптуватися до змін, реалізують свій творчий потенціал, постійно вдосконалюються, в них формується власна точка зору. Реалізація ідей, покладених в основу цілеспрямованої роботи із формування

компетентностей старших дошкільників, значною мірою зумовлюється готовністю вихователів і батьків до побудови діалогу і забезпечення партнерської взаємодії зі старшими дошкільниками.

Для успішного формування соціально-громадянської компетентності дошкільників необхідна особистісно орієнтована взаємодія між усіма учасниками освітнього процесу. Важливу роль відіграють у цьому процесі також особистісні цінності вихователя, його життєвий досвід. Як зазначає О. Косенчук, педагог повинен знати, поважати і захищати права дітей; проявляти повагу до людської гідності, різноманітності, показувати приклад спілкування на основі взаємної поваги; організовувати розвивальний простір для ознайомлення дітей із правами та обов'язками людини в демократичному суспільстві; створювати умови для набуття дітьми соціального досвіду; підтримувати ініціативи дітей щодо участі в різних видах діяльності; надавати можливість прийняття рішення щодо власної участі в розв'язанні питань життя групи; забезпечувати усвідомлення дітьми своєї індивідуальності, унікальності та цінності для колективу; підтримувати дітей, коли вони ініціюють взаємодію, висловлюють свої думки, демонструють товариські стосунки; говорити про норми взаємодії між людьми та пропонувати дітям розробляти такі норми і правила разом; допомагати вихованцям установлювати власні межі, поважати межі інших, знаходити шляхи розв'язання конфліктних ситуацій; запобігати проявам булінгу, зупиняти їх; сприяти формуванню лідерських якостей; взаємодіяти з батьками; стимулювати батьків до спільного прийняття рішень, що стосуються роботи дошкільного закладу, групи, наприклад, спільної організації заходів, у яких беруть участь діти, тощо [27].

Науковцями доведено, що формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку сприятиме тому, що діти навчатимуться бути ініціативними, приймати рішення, брати на себе відповідальність, висловлювати свої емоції та думки, відчувати що інші їх поважають і ця повага проявляється в дії.

Одним із важливих елементів формування соціально-громадянської компетентності особистості дошкільника науковці виділяють розвиток його самосвідомості. Дитина старшого дошкільного віку вже позиціонує себе як частину суспільства, починає розуміти свої думки, почуття, емоції, стає невід'ємною частиною соціуму. На даному етапі становлення особистості необхідно збагачувати, розширювати, поглиблювати елементарні уявлення, вчити поєднувати свій внутрішній світ з інтересами оточення: родичів, знайомих однолітків. Старші дошкільники мають необхідний багаж знань, щоб сформувати свій соціальний статус. О. Кононко називає цю позицію – первинна соціальна позиція і підкреслює її важливість для більш нормального розвитку особистості [24, с. 70].

І. Рогальська підкреслює, що розвиток дитини та її успішна соціалізація, безумовно, залежить від того, на скільки дитина визнається дорослим суб'єктом взаємодії з навколишнім середовищем, наскільки дозволяє дитині проявляти цю суб'єктивність, створюючи умови для створення образу світу. До кінця дошкільного дитинства кожна дитина створює свою картину світу, засновану на найрізноманітніших фантастичних уявленнях про Світ Природи, Світу Культури, Соціальний Світ Людей, Світу власного «Я» [49, с. 20].

Таким чином, старший дошкільний вік є важливим періодом у процесі формування соціально-громадянської компетентності дошкільників. За цей час дитина починає активно поглинати всі етичні установки і правила суспільства, набувати нових знань, необхідних у повсякденному житті, набувати нових навичок і здібностей, у неї формується власне бачення навколишнього світу; вона починає розуміти важливість своїх знань і намагається надбати нові. Водночас соціально-громадянська компетентність у старших дошкільників буде сформована за умови організації освітнього процесу з використанням відповідних методів, прийомів, засобів навчання в системі; інтеграції різних видів дитячої діяльності (навчальна, ігрова, трудова, зображувальна, художньо-мовленнєва); тісної співпраці з батьками вихованців у системі офлайн і онлайн.

Результатом сформованості соціально-громадянської компетентності є ціннісне ставлення дитини до себе, своїх прав та прав інших, міжособистісна взаємодія між однолітками, членами родини, близькими людьми, ціннісне ставлення до спадщини українського народу.

1.3. Художня література як засіб формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку

Основною метою освітнього процесу на всіх етапах становлення особистості є її підготовка як свідомого, активного суб'єкта, здатного вирішувати будь-які проблеми, творити, змінювати, вдосконалювати навколишній світ та самого себе. У зв'язку з цим використання різних засобів з метою формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку стає одним із головних напрямів освітнього процесу в закладах дошкільної освіти.

Одним із засобів, який сприяє формуванню в дітей старшого дошкільного віку соціально-громадянської компетентності, на нашу думку, є художня література.

Художнє слово має важливе значення в період пізнання навколишнього світу, в період становлення особистості. У процесі прочитання чи прослуховування художніх творів, персонажі, їх вчинки стають реальними, наповнюються змістом. Незалежно від того, в якому вигляді постає перед дитиною художній текст, дорослі повинні допомогти їй розуміти і відчувати його, відкрити для себе закладені в ньому смисли.

Як зазначає Н. Басюк, жоден із жанрів літератури не користується в дітей такою популярністю, як казка. Казка – один із найцікавіших фольклорних жанрів, в ній відкривається чарівний світ життя для кожної дитини. Казки акумулюють величезний морально-духовний потенціал, національні цінності [3, с.183-184].

Цінності, закладені в літературних текстах, переживаються особистістю та привласнюються як власні цінності, ставлення, норми, створюючи дитячу субкультуру. Художня література здійснює вагомий вплив на формування дитячої субкультури, основних компетентностей, водночас вибір художнього твору та ставлення до нього залежить від субкультури дитинства.

I. Бех, у розробленій ним теорії виховання особистості, зазначає, що формування основних компетентностей (а отже й становлення особистості) відбувається шляхом присвоєння суспільних цінностей [4, с. 43]. А тому в основі формування соціально-громадянської компетентності особистості знаходяться цінності.

В основі класифікації цінностей З. Плохій є суб'єкт, носій цінностей. Дана класифікація побудована за індуктивним принципом: від цінності особистості до цінностей людства та буття. Дослідницею визначено такі групи цінностей: особистісні цінності (цінності, що стосуються особистого життя); цінності сімейного життя (цінності, що регулюють родинне життя); громадянські цінності (цінності, на основі яких вибудовується сфера суспільно-громадських стосунків); національні цінності (цінності, що характеризують особливості життя певної національності та державного устрою); абсолютно вічні цінності (цінності, що акумулюють досвід усього людства і є еталоном його буття) [41, с. 4].

Ціннісне ставлення до книги розглядається Л. Варяницею як інтерес до книги у контексті художньо-пізнавального чинника виховання дитячої субкультури, до якого входять також інтерес до комп'ютера, а також «бажання бути чарівником, досягати неможливого» [17, с. 173].

У сучасному світі, в умовах інтенсивного росту інформаційних технологій, комп'ютер та телевізор створюють серйозну конкуренцію книзі як художньому твору та предмету матеріального світу. Як зазначає Л. Варяниця, в такий ситуації необхідно звернути особливу увагу на унікальність світу книги, неможливість її заміни мультиплікаційними фільмами, пізнавальними передачами, мережею

Інтернет тощо. Очевидно, що основою для визначення структурних компонентів дитячої субкультури виступають цінності світу дитинства і кожної дитини окремо, оскільки цінності утворюють ядро особистості. Якщо розглядати цінності як ядро особистості, то ціннісні ставлення постають як комунікатори особистості із зовнішнім світом, причому головну роль тут відіграють емоції та почуття [17, с. 106].

Ціннісне ставлення до книги належить до морального, особистісного, фізичного та соціального простору (за класифікацією С. Рубінштейна) одночасно, оскільки є об'єктом матеріального світу (фізичний простір), може виступати особистісно-значущою цінністю (улюблені книжки, літературні герої, цінні подарунки тощо), є потужним засобом морального виховання, водночас може виступати засобом соціалізації (через моделі соціальних ситуацій, які зустрічаються у текстах літературних творів).

Так книга здійснює вагомий вплив на формування дитячої субкультури, водночас вибір книги та ставлення до неї залежить від субкультури дитинства [17, с.107].

Як зазначають автори монографії «Соціалізація дітей старшого шкільного віку в ДНЗ», аналіз компетентностей особистості старшого дошкільника показав, що означений вік є сенситивним до виховання ціннісного ставлення до книги й дозволяє визначити його компоненти: когнітивний (знання книжкових жанрів, назв та авторів дитячих творів, композиційної структури твору), мотиваційно-потребнісний (потреба у наявності книг, у естетичному задоволенні, інтерес до книги), емоційно-оцінний (позитивні емоції від спілкування з книгою, адекватне оцінювання значущості, призначення та художньої цінності книги), поведінковий (адекватне поводження із книгами, власноручне виготовлення книг), та характерні особливості: зв'язок зі світоглядом дитини, синкретичність сприйняття оформлення та змісту книги, залежність від мікросоціуму, кореляційний зв'язок з умінням слухати/читати, відображення в поведінці, емоційно забарвлене оцінювання [17, с. 107].

Аналіз методичних джерел, в яких розкриваються особливості проведення етичних бесід на основі літературних текстів, свідчить, що досить поширеним було моралізування, проговорення дорослим моралі твору, яка нерідко засвоювалася дітьми лише формально, тобто не переносилась у реальні стосунки з іншими людьми. Надмірна моралізація і творів, й етичних бесід сприяла відстороненню дітей від читання і книги в цілому.

Твори художньої літератури використовуються як засіб для вирішення дидактико-методичних і психолого-педагогічних завдань, зокрема як засіб естетичного виховання, в якому ефект досягається через роботу з ілюстрацією та художньо-образним змістом літературних творів; у моральному вихованні дітей; як засіб громадянського та патріотичного виховання; як засіб виховання почуття гумору. Важливе значення для формування в дітей соціально-громадянської компетентності мають ілюстрації, які виконують не лише естетичну, а й сприяють моральному, громадянському, патріотичному вихованню дошкільників. Цю важливу особливість враховували вчені різних часів у різних країнах і намагалися заохочувати дітей до читання книг саме через специфічне їх оформлення.

Ще у XVI-XVII ст. створювались спеціальні потішні аркуші, які являли собою яскраві малюнки з короткими поясненнями. Однією з перших ілюстрацій вважають гравюру у «Граматичі словесній» (1596) Л. Зізання, а однією з перших ілюстрованих книг історики називають «Лицевий буквар» К. Істоміна, виданий у 1694 р. У цій мальовничій поетичній енциклопедії вірші й гравюри, доповнюючи один одного, утворюють органічне ціле.

На важливості використання художніх творів у вихованні особистості дитини наголошував В. Сухомлинський. Педагог пропонував використовувати книгу в різних аспектах, зокрема навчально-пізнавальному, проблемно-пізнавальному, а також соціально-психологічному, а психологам радив використовувати як психотерапевтичний засіб.

Як зазначають Н. Гавриш та О. Рейпольська, незважаючи на різноманітні підходи до використання книги загалом та художніх творів зокрема як педагогічних засобів, у сучасній дошкільній освіті основним підходом залишається художньо-мовленнєвий, згідно з яким педагоги використовують книгу з метою ознайомлення з книгою (свідомо обираємо тавтологію), тобто читання літературних творів, як правило, виступає самоціллю, а не засобом здійснення цілеспрямованого впливу на дітей [17, с. 109].

Проблема інтелектуально-творчого розвитку особистості є відносно новими аспектами роботи із книгою, інтерес до яких поступово зростає. Книга розглядається як засіб формування соціально-громадянської компетентності дитини, проте книга не виступає для дітей самодостатнім об'єктом формування ціннісних ставлень.

Науковцями (А. Богуш, Н. Гавриш) доведено, що сприймання творів художньої літератури є активним процесом, тісно пов'язаним з мисленням, у ході якого дитина навчається порівнювати, аналізувати, узагальнювати, тобто виконувати перцептивні і мисленнєві дії. Художнє слово надає дитині зразки дій у різних соціальних ситуаціях, спонукає до власної активності, стимулює творчість.

Науковці доводять, що глибоке розуміння дітьми подій і вчинків літературних персонажів активізує в цілому пізнання людиною соціального простору, оволодіння вміннями міжособистісного спілкування, набуття моральних якостей.

Вплив літературних і фольклорних творів науковці пояснюють тим, що фольклорна традиція, що ввібрала в себе соціальний і інтелектуальний досвід багатьох дитячих поколінь, надає дитині – дошкільникові готові способи розв'язання життєвих проблем у дитячому співтоваристві. Дії літературних персонажів, способи розв'язання конфліктів, види мовленнєвих висловлювань дитина наслідує й переносить на власне життя. Особливе значення, як зазначає Н. Гавриш, це має на ранніх етапах соціалізації – сприймання казки, в яку вірить дитина, емоційне відчуття поетичного тексту, словесної гри не залишає дитину байдужою, впливає на її духовний, моральний розвиток.

Отже, науковці сходяться у визнанні величезного значення, яке має художня література як джерело соціального досвіду, національної традиції, загальнолюдських цінностей для виховання маленької дитини.

У читацькій діяльності, а саме: під час аналізу художнього твору, визначається про що розповідається в тексті твору та чому він навчає, активізуються базові знання дошкільнят. Під час прослуховування творів і бесіди за їх змістом діти вчаться виражати згоду чи незгоду щодо дій персонажів твору, висловлювати свою думку, оцінювати погляди інших, контактувати, емоційно реагувати, активно відстоювати власну позицію, вчаться бути відповідальними.

Художні твори допомагають дітям опанувати нові соціальні ролі, ознайомлюватися з морально-етичними нормами поведінки, отримувати нову інформацію, відновлювати ланцюг подій, встановлювати змістові зв'язки усередині одного твору та між різними творами. Під час роботи за змістом художнього твору діти вчаться інтерпретувати його, змінювати літературну ситуацію таким чином, щоб вона була схожа на казкову, а не на власний повсякденний досвід; діти набувають здатності співчувати літературним героям; вчаться розуміти мотиви поведінки героїв, намагаються пояснити їх наміри та вчинки.

Відповідно до закономірностей психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку педагогічними умовами виховання інтересу дошкільників до змісту художнього твору А. Просенюк визначено: диференціація змісту художніх творів відповідно до вікових та індивідуальних можливостей дітей; створення системи соціалізуючої взаємодії дітей та дорослих під час ознайомлення зі змістом художніх творів; спонукання дітей до відтворення соціокультурної норми, засвоєної у процесі сприймання тексту художнього твору та під час різних видів діяльності [48, с. 11].

Сприймання художніх творів відповідної тематики сприяє розвитку соціально-громадянських навичок дитини. Важливо пропонувати дітям літературні твори,

спрямовані на розвиток усіх складників соціально-громадянської компетентності дошкільників.

О. Косенчук та Л. Кузьменко визначено завдання, які мають розв'язуватися під час роботи над змістом художнього твору, і сприятимуть формуванню соціально-громадянської компетентності дошкільників:

- формування особистісних якостей – самостійності, відповідальності, працелюбності, лідерства, людяності, спостережливості, справедливості, ініціативності, креативності;
- розвиток емпатії – здатності до співпереживання та співчуття, керування власними емоціями та вираження почуття;
- збагачення уявлення дітей про себе, свою сім'ю, дитячий садок, Батьківщину, соціальні ролі та взаємини;
- ознайомлення зі звичаями й традиціями сім'ї, українського народу, українськими народними іграшками й іграми, культурними традиціями інших народів;
- відтворення сюжетів народних казок, мультфільмів, емоції персонажів;
- формування культури поведінки;
- навчання відстоювати власну думку незалежно від думок інших;
- вправлення в умінні робити власний вибір, аргументувати його та усвідомлювати наслідки.

Н. Гавриш зауважує, що застосування єдиної методики ознайомлення дошкільників з літературними творами (без урахування жанрових особливостей текстів, їх змістової, ідейної спрямованості, націленості дітей на ті чи інші аспекти їхньої діяльнійшої взаємодії) не дає можливості повноцінно здійснювати літературознавчу пропедевтику, літературний розвиток дітей, а також розв'язувати різноманітні завдання інтелектуального, мовленнєвого, особистісного розвитку, формування соціальної обізнаності дошкільників тощо. Зокрема, для посилення соціалізуючого ефекту літературного твору потрібна особлива організація освітнього процесу, що дасть змогу дітям усвідомити певне соціальне, моральне

правило, соціальний закон, сутність якого відбито в літературному тексті [5, с.185-186]. Так, ознайомлюючи дітей з художньою літературою, вихователь має підвести їх до елементарного аналізу літературно-художньої структури твору: навчити розуміти основний його зміст, ознайомити з жанровими, композиційними, мовленнєвими особливостями різних творів. Здобуті літературні знання дошкільнята можуть використовувати під час складання власних розповідей, казок, оповідок.

Важливого значення науковці (Х. Барна, Н. Гавриш, І. Кіндрат, Т. Маркотенко) надають творчій руховій, мовленнєвій діяльній активності дитини в процесі сприймання та проживання художнього твору, що забезпечує збагачення її емоційно-чуттєвого і когнітивного досвіду.

Особливе значення для набуття соціальних навичок, як зазначає Н. Гавриш, має ініціативна самостійна художня діяльність старших дошкільників на основі літературних текстів: діти нерідко об'єднуються з друзями, однолітками для спільної діяльності – розглядання книжок, ілюстрацій; декламування віршів, загадування загадок; розповідання знайомої казки з елементами обігрування, складання казки, розповіді за мотивами відомого твору; мовленнєвих ігор – складання лічилок, мирилок, закличок, римовок; інсценування улюблених віршів, казок [14, с.15-19].

Сприйняття літературного твору стає для дошкільника своєрідною формою пізнання навколишньої дійсності. Дитина на основі власної уяви проникає всередину подій, що розгортаються, стає їх співучасником.

Як зазначає Т. Горбач, для формування в дітей ціннісних орієнтацій, а саме: позитивного ставлення до людей, розвитку соціального почуття, взаємодопомоги дієвими є такі методи: читання творів художньої літератури, бесіда за їх змістом; дидактичні ігри, лялькові вистави за сюжетами художніх творів; ігри-бесіди дітей з персонажами казок; ігри-драматизації. На основі художніх творів діти вчаться оцінювати характери героїв, їхні вчинки, розуміти, «що таке добре і що таке погано»

[56, с.183]. Спираючись на емоційну чуйність дітей, їх вразливість, яскравість уяви, копіювання, на думку Л. Григоренко, виховуємо у дітей дбайливість, уважність, доброзичливість. Формуємо почуття дружби, товариства, колективізму і більш складні соціально-громадянські почуття: почуття любові до Батьківщини, повага до дорослих, відповідальне ставлення до природи [56, с.190].

Процесу соціалізації дошкільників засобами художньої літератури також сприяє і ігрова діяльність. У закладі дошкільної освіти з дітьми організують не лише сюжетно-рольові ігри, а і театралізовані, дидактичні та ігри за правилами (Л. Артемова, О. Стаєнна, Т. Піроженко, М. Шуть). Так, автори відзначають, що, беручи участь у театралізованій діяльності, дошкільник ініціативно, творчо, самостійно діє, що позначається на його практичних діях, мисленні, почуттях, спілкуванні з оточенням, ставленні до самого себе.

Театралізована діяльність, яка цілком відповідає віковим психологічним особливостям дошкільників – потребі у рольових іграх, може здійснюватися за допомогою казок або вистав за мотивами віршованих творів. Із задоволенням і інтересом дошкільники беруть активну участь у різних видах театралізованих ігор: як режисерських, так і іграх-драматизаціях. Театрально-ігрове дійство об'єднує велику кількість дітей. Вони режисери і артисти, костюмери та гримери та глядачі. На позитивних учинках дитина виховується, вчиться аналізувати власну поведінку, розуміти своїх однолітків, дорослих. Діти відчують особливе задоволення від результату своєї діяльності [60, с. 11].

Сучасні методики роботи з літературними творами передбачають активну позицію дітей. Малята мають стати не просто слухачами твору у виконанні дорослого, а радше співтворцями автора (модель «Слухаю – уявляю – відтворюю – змінюю – створюю»).

Сприймання і «проживання» тексту в синтезі мистецтв поглиблює художньо-естетичне сприйняття дітьми літературних текстів, загострює емоційні

переживання, спонукає дошкільнят до відтворення вражень від твору різними засобами.

Художнє слово не просто збагачує життя дітей дошкільного віку цінною інформацією – воно задає йому ритм, дарує задоволеність, загартовує дітей. Із дошкільного віку дорослі поступово мають привчати дітей до спілкування з книжкою (з віршованими текстами, народним та авторськими казками, оповідками). Це знайомство починається з коментованого розглядання яскравих ілюстрацій, а пізніше продовжується розповіданням або читанням з подальшим обговоренням та обігріванням змісту [47].

Серед основних форм ознайомлення дошкільнят із фольклорними та літературними творами – інтегровані заняття, на яких художній текст є предметом обговорення, стимулом для творчості дітей тощо. Крім організованих форм, художнє слово можна використовувати в інших видах дитячої діяльності: образотворчій, пізнавальній, руховій та ігровій.

Вдало підібрані художні твори та сформульовані за їх змістом запитання сприяють формуванню соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників.

Методисти (Н. Гавриш та І. Кондратець) виділяють такі види запитань для роботи за змістом твору:

- репродуктивні, спрямовані на відтворення змісту твору, подій у творі.
- евристично-пошукові – передбачають пошук причинно-наслідкових зв'язків, що привели персонажів до певних подій;
- творчі – сприяють розвитку уяви дітей; спонукають до фантазування стосовно подій «до і після»; пошуку власного способу розв'язання ситуації;
- рефлексні – формують у дітей уміння помічати і визначати власні емоції та враження від твору й певних вчинків персонажів; зіставляти їхню поведінку із власною; згадувати схожі ситуації та пережити емоції з власного життя [16, с. 8-9].

Організація освітнього процесу з метою формування у старших дошкільників соціально-громадянської компетентності передбачає також використання різних технологій.

Технологія ОЗОН (особистісно зорієнтоване навчання), адаптована до умов дошкільної освіти, базується на трьох принципах опрацювання твору: різні види запитань; опора на життєвий досвід; рефлексія (емоційний відгук на читання твору або окремих епізодів; усвідомлення емоцій і вражень від процесу читання / слухання; емоційне сприйняття результатів комунікації за змістом художнього твору).

ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких завдань) – технологія, що сприяє розвитку критичного, діалектичного та творчого мислення дітей, здатності самостійно розв'язувати життєві ситуації.

Окремі методи та прийоми ТРВЗ можуть стати основою для творчих завдань за змістом художнього твору:

- «Перевтілення в персонажа» (Хто ти? Де ти живеш? З ким ти дружиш? Що ти любиш? Чого ти боїшся? Що тобі сниться? Що тебе може розвеселити?).
 - «Що було б, якби...?» (придумати альтернативну кінцівку чи хід розглядання подій).
 - «Гірлянда слів» («зв'язати слова, які асоціативно відображують сюжет певного твору, – можна закріпити це візуально: картинками, світлинами).
 - «Дзеркало» (показати персонажа в різних станах: коли він / вона хвилюється, сумує, радіє, тривожиться, дивується).
 - «Біографія персонажа» (розповісти про минуле, сьогодення та майбутнє персонажа).
 - «Казковий вінегрет» (придумати колективну казку з персонажами з різних творів)
- [16, с. 10].

Заохочення дітей до спілкування з книжкою, зокрема з художніми творами, спрямованими на формування соціально-громадянської компетентності

дошкільників, виховання в них читацької культури неможливе без партнерської взаємодії з батьками. У практиці дошкільної освіти напрацьовано чимало ефективних форм такої роботи, серед яких [26, с. 6-7]:

Наочно-друковані – створення бібліотечок психолого-педагогічного спрямування: буккросинг (обмін книжками); «кишенькові бібліотеки»; «педагогічні прес-релізи»; «педагогічні анонси» (подій, літературних новинок); «педагогічно-літературні дайджест»; інформаційні листи, флаєри; енциклопедично-літературні матеріали до певних тематичних блоків із дидактичними вправами і завданнями для спільного розв'язання з дітьми.

Індивідуальні: консультації, діалоги, обмін лайфхаками з питань читання творів художньої літератури з дітьми; інтерв'ю та опитування.

Групові (колективні): клуби: батьківської еліти, батьків-ентузіастів, родинного читання, родинної мудрості бабусь і дідусів; студії: «Дитяча бібліотека», «Книжковий меридіан», «Літературний волонтер», «Літературні чаювання», «Родинні читання»; зустрічі з дитячими письменниками; майстерки; тренінги; презентації «А я роблю так..» тощо.

Творчі мініпроекти передбачають спільні дії дітей та дорослих, результатом яких стає певний творчий продукт:

- «Бібліотечка»: добір художніх творів із певної теми.
- «Поетична скарбничка»: складання віршів разом із дітьми.
- «Творча скарбничка»: створення потішок, мирилок, лічилок, віршиків, небилиць.
- «Казкова лабораторія»:
 - ✓ колективне створення казки заданим початком («Їхав якимось...», «Були собі дід та баба...», «Двоє котиків веселих...») або сюжетною канвою;
 - ✓ придумування нової кінцівки казки;
 - ✓ переказування знайомої казки з іншими персонажами («Казковий вінегрет»);
 - ✓ зміна подій у знайомій казці;

- ✓ створення казок із персонажами - предметами побуту.
- «Сімейний вернісаж»: малювання з дитиною за власним задумом або за сюжетом прочитаного твору.
- «Сімейна ігротека»: придумування дидактичних, рухливих, психогімнастичних ігор за сюжетами прочитаних творів.

Інформаційно-комунікаційні форми взаємодії з батьками забезпечують заочний формат спілкування: сайти, блоги, групи в соцмережах; методичні навчальні чати; вебконференції; педагогічні онлайн-марафони (з розкриттям основних акцентів роботи з дитячою книжкою з метою формування соціально-громадянської компетентності в дошкільників).

Взаємодія закладу дошкільної освіти і батьків буде результативною за умови розуміння і врахування вікових і психологічних особливостей, індивідуальності дитини; свідомого і сумлінного виконання кожним своїх обов'язків.

Отже, художнє слово – не тільки невичерпне джерело знань, а й стрижень навколо якого відбувається становлення світогляду дитини, її соціалізація. Вдало організована робота з творами художньої літератури сприятиме формуванню в них соціально-громадянської компетентності.

Висновки до першого розділу

Таким чином, здійснивши аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку, з'ясували, що саме в дошкільний період дитинства закладається підґрунтя світогляду, базис особистісної культури, формується образ світу і ціннісне ставлення до себе, соціуму, здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення спільного життя.

Основи соціально-громадянської компетентності, які закладені в дошкільному віці, є передумовою для подальшого розвитку соціальної та громадянської компетентностей дитини в Новій українській школі.

Аналіз наукових досліджень свідчить, що проблема соціалізації особистості на етапі дошкільного дитинства протягом останніх десятиліть перебуває в центрі уваги науковців. Досліджено різні аспекти формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку: Л. Артемова, Т. Поніманська (дитина і соціум), А. Богуш (методичні засади соціалізації дітей дошкільного віку), О. Кононко (соціально-емоційний розвиток особистості), Н. Гавриш (соціальна компетентність дитини як інтегральна якість особистості), О. Косенчук (формування соціально-громадянської компетентності дитини дошкільного віку в різних видах діяльності; методичний інструментарій формування соціально-громадянської компетентності) І. Сохань, Л. Сохань (феномен соціально-громадянської компетентності у просторі наукового знання); Г. Беленька, О. Половіна, Т. Пономаренко (прилучення дитини до світу загальнолюдських цінностей на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії дорослого з дитиною).

З'ясовано, що формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку відбувається у перебігу різних форм роботи з використанням різних методів та прийомів та під час різних видів дитячої діяльності.

Одним із важливих засобів, який сприяє підвищенню рівнів соціально-громадянської компетентності старших дошкільників, є твори художньої літератури. Науковцями підтверджено соціалізуючу роль художнього слова як засобу формування в дітей дошкільного віку уявлень про соціокультурну норму, соціальні знання як важливий складник первинного соціального досвіду; доведено цінність художньо-мовленнєвої діяльності, яка виступає могутнім чинником збагачення дитячої субкультури сучасних дошкільнят.

Отже, науковці сходяться у визнанні величезного значення, яке має художня література як джерело соціального досвіду, національної традиції, загальнолюдських цінностей для виховання маленької дитини.

Загальнолюдські, громадянські цінності, закладені в літературних текстах, переживаються дитиною дошкільного віку та привласнюються нею як власні цінності, ставлення, норми, створюючи дитячу субкультуру. Художні твори сприяють розвитку інтересу у дошкільнят до національних культурних цінностей свого народу та інших культур; зацікавленості культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

2.1. Характеристика рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку

Програма експериментального дослідження передбачала проведення **констатувального етапу**, в процесі якого було проаналізовано Базовий компонент дошкільної освіти, чинні програми навчання і виховання дітей дошкільного віку, навчально-виховну документацію закладу дошкільної освіти в (перспективні та календарні плани) з метою визначення стану роботи з формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників засобом художньої літератури, проведено анкетування вихователів старших груп, виявлено критерії, показники й схарактеризовано рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

На **формувавальному етапі** перевірялася ефективність запропонованої системи роботи з формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників засобом художньої літератури. На **контрольному етапі** було подано порівняльну характеристику рівнів формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури, дані статистичної обробки одержаних результатів дослідження.

Педагогічний експеримент проводився на базі Білопільського закладу дошкільної освіти (ясла-садок) «Зірочка» Білопільської міської ради Сумської області. В ньому брали участь 18 дітей старшої групи «Ведмежатко» (експериментальна група) та 17 дітей старшої групи «Калинка» (контрольна група).

Під час дослідження були задіяні вихователі старших груп та батьки вихованців.

На початку констатувального етапу дослідження ми проаналізували Базовий компонент дошкільної освіти та чинні програми з метою з'ясування змісту і завдань із формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

Так, у Базовому компоненті дошкільної освіти, зокрема освітньому напрямі «Дитина в соціумі» подано визначення поняття «соціально-громадянська компетентність» (здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються у дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення спільного життя); окреслено результат сформованості соціально-громадянської компетентності.

У Стандарті представлені показники сформованості соціально-громадянської компетентності дитина, визначено коло знань про соціум і місце в ньому особистості, якими має володіти дитини старшого дошкільного віку; шляхи підтримки батьками процесу формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку [2].

У програмі «Дитина» розкрито зміст роботи з ознайомлення дітей із суспільним довкіллям у розділі «Діти в соціумі», який структуровано за напрямками: «Предметний світ» та «Соціальний світ». Відповідно до принципу концентричності знання дітей від першої молодшої до старшої груп поступово розширюються й ускладнюються. У своєму пізнанні дитина рухається від розуміння назв і призначення оточуючих предметів та явищ до розуміння причинно-наслідкових зв'язків у предметному та соціальному світі. Результатом взаємодії дитини з предметним та соціальним світом має стати набуття життєвого досвіду, сформоване відповідальне ставлення до життя, що є основою активної громадянської позиції [45].

У програмі «Я у Світі» визначено, що вікові особливості соціалізації дітей шести років зокрема в цей період виникає нова форма спілкування дитини з

дорослим — позаситуативно-особистісна, яка орієнтує дитину на світ людей, живить інтерес до змісту й форм людських взаємин, залежностей, норм і правил суспільного життя. Дитина потребує не лише доброзичливої уваги з боку дорослого, а й співробітництва з ним, взаєморозуміння, співпереживання, визнання її чеснот та досягнень. Вона дедалі частіше порівнює себе з однолітками, прагне наслідувати їх, намагається об'єднатися з ними для спільної діяльності. Обмінюється з іншими дітьми інформацією, планує та розподіляє ролі, координує діяльність, домовляється, заперечує, обґрунтовує свою думку, узгоджує дії, поступається, визнає особисті досягнення інших. Старший дошкільник прагне бути учасником дитячого товариства, посісти в ньому певне місце. У дитячих об'єднаннях більш чітко проявляється такий феномен, як суспільна думка щодо тих чи тих аспектів взаємодії під час гри, суспільно-корисної праці, навчання. Дитина вчиться сприймати себе з позиції іншого, аналізувати власні вчинки та поведінку ровесників, у неї розвивається здатність співдіяти, співпереживати за спільну справу. Дитина намагається узгоджувати свої бажання з інтересами інших, співвідносити власні домагання з колективними.

Ці вікові особливості обумовлюють можливості дитини шостого-сьомого років життя цінувати членів своєї родини, зважати на людей за межами свого житла, виявляти інтерес до дитячого товариства та інших об'єднань людей [47].

У програмі «Впевнений старт» визначені освітні завдання з соціалізації дошкільників, реалізація яких спрямована на комплексний особистісний розвиток, що включає єдність емоційного, інтелектуального та вольового розвитку дитини. Однією з провідних компетентностей для старшого дошкільного віку залишається соціально-громадянська. Відповідно до цієї програми старші дошкільники мають уявлення про: сім'ю та сімейні традиції; значення родинних зв'язків, способи їх підтримки; спільне та відмінне в людях (вік, стать, зовнішність, статура, вага, зріст, колір волосся тощо); народи світу та їх культуру; права споживача (формування основи споживчої культури). Виявляють інтерес до: інших народів Європи та світу;

спілкування з іноземцями. Мають мотивацію: до підтримки добрих взаємин з друзями, родичами, знайомими; до підтримки взаєморозуміння різних людей (різних за віком, статтю, вагою, кольором шкіри, національністю, віросповіданням тощо). Навчаються: виявляти повагу та доброзичливе ставлення до навколишніх; знайомитись та товаришувати [40].

У програмі розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» зазначено, що дитина старшого дошкільного віку потребує співпраці з дорослим, взаєморозуміння, визнання дорослим його чеснот і досягнень. У дитини виникає усвідомлення свого соціального «я». Вона усвідомлює ставлення до себе різних людей, домагається визнання, схильна до прояву самоповаги. Старший дошкільник має уявлення про авторитет, прагне бути учасником дитячого товариства, посісти в ньому певне місце, володіє комунікативними вміннями, гнучкіше використовує їх у спільній діяльності, поводить себе самостійніше, диференціює свої чесноти і вади, вміє налагоджувати контакти з однолітками, товаришує з певним колом дітей. Дитина намагається порозумітися у конфліктних ситуаціях, зіставляє позицію однолітка з власною та прагне їх узгодити. Вміє довести правоту, відстояти власну гідність [46].

Таким чином, аналіз програм свідчить, що в кожній з них укладачі приділяють значну увагу формуванню соціально-громадянської компетентності дошкільників. У проаналізованих програмах соціально-громадянська компетентність розглядається в розділі «Дитина в соціумі», де зазначаються характеристики всіх категорій, якими має оволодіти старший дошкільник.

Також нами було проаналізовано плани роботи вихователів старших груп «Ведмежатко» і «Калинка» з метою з'ясування, яким чином вирішуються завдання з формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Аналіз планів роботи свідчить, що в них передбачено читання та переказування оповідання В Сухомлинського «Як Сергійко навчився жаліти», казки Л. Українки «Біда навчить», казки М. Вінграновського «Гусенятко»; використання

дидактичної вправи «Заверши казку по-доброму», де діти самостійно придумують кінцівку; складання розповіді із власного досвіду на задану тему; складання міні-розповіді («Яким я буду, коли виросту»), що сприяє розвитку вміння правильно передавати характерні риси героїв твору; викликати бажання брати активну участь у показі казки для своїх однолітків.

Отже, аналіз планів вихователів свідчить, що, хоча вони і планують роботу з формування соціально-громадянської компетентності у старших дошкільників загалом та засобом художніх творів зокрема, але така робота не є систематичною.

На цьому ж етапі дослідження нами було проведено анкетування вихователів ЗДО щодо з'ясування як вихователі розуміють поняття «компетентність», «соціально-громадянська компетентність» і які форми, засоби, методи, прийоми використовують з метою розвитку соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Запропонована вихователям анкета подана в додатку А. Проаналізуємо відповіді вихователів.

Більшість вихователів (83%) вважають, що соціально-громадянську компетентність слід формувати поетапно, починаючи з молодшого дошкільного віку, 17% респондентів вважають, що максимально сприятливий для формування соціально-громадянської компетентності – старший дошкільний вік.

На запитання «Як ви розумієте поняття «компетентність» отримано наступні відповіді: більшість респондентів визначили дане поняття як сукупність знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, що визначає здатність особистості успішно соціалізуватися – таку відповідь дали 67%; 33% опитаних вважають, що компетентність – це певний набір особистісних характеристик. Це вказує на те, що не всі педагоги правильно розуміють поняття «компетентність».

Щодо терміну «соціально-громадянська компетентність» вихователі відповіли наступним чином: вміння спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми – 70%; здатність розуміти, поважати та захищати права, інтереси й обов'язки людини –

20%; усвідомлене відчуття себе частиною суспільства та формування навичок ефективної комунікації – 10%.

На питання «Використання яких форм роботи, на вашу думку, найбільш ефективно сприяє формуванню соціально-громадянської компетентності дошкільників?» усі вихователі назвали заняття; 40% вихователів вказали також рольові ігри; 20 % – повсякденне життя.

На питання «Які методи і прийоми ви використовуєте з метою формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку?» отримали такі відповіді респондентів: бесіда – 40 %, розповідь – 30%, читання художніх творів – 30%, розглядання картин, сюжетних малюнків і бесіда за їх змістом – 30 %; переказування творів – 5 %

На запитання «Які художні твори ви добираєте для формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників?» більшість вихователів відповіли що ті, які рекомендовані програмовим матеріалом (90%), решта вихователів вказали на твори для дітей В. Сухомлинського та В. Нестайки.

Отже, анкетування вихователів показало, що існує проблема з розумінням вихователями основних понять, та частковим використанням художньої літератури з метою формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

Для продовження констатувального етапу експерименту ми визначили критерії, показники та схарактеризували рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку, підібрали методики для проведення діагностування.

Емоційно-ціннісний критерій з показниками: інтерес до загальнолюдських цінностей (здоров'я, сім'я, повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, мир, доброта), громадянських цінностей (обов'язки перед іншими людьми, повага прав, честі та гідності інших людей), цінностей спілкування, діяльності; інтерес до національних культурних цінностей свого народу та інших культур;

зацікавленість культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями.

Когнітивний критерій з показниками: уявлення про місце кожної людини в соціальному середовищі; уявлення про себе як члена сім'ї, родини, групи ЗДО, громади, суспільства, уявлення про Батьківщину; знання про звичаї, традиції сім'ї та українського народу, державні та національні символи України; усвідомлення необхідності дотримуватися соціальних норм моралі в процесі взаємодії з оточуючими й виявляти повагу до прав і свобод людини.

Діяльнісний критерій з показниками: ідентифікація себе та дії відповідно до соціальної ролі: донька/ син, брат/ сестра, онука тощо; звернення за допомогою до однолітків та знайомих та /або надання її, отримання задоволення від надання допомоги іншим; дотримання соціальних правил і норм поведінки у щоденній життєдіяльності; участь у визначенні та прийнятті правил співжиття в сім'ї, родині, групі закладу дошкільної освіти.

На основі виділених критеріїв та показників нами були розроблені рівні сформованості соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький.

Високий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності характерний для дітей старшого дошкільного віку, які виявляють інтерес до загальнолюдських цінностей (здоров'я, сім'я, повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, мир, доброта), громадянських цінностей (обов'язки перед іншими людьми, повага прав, честі та гідності інших людей), цінностей спілкування, діяльності; інтерес до національних культурних цінностей свого народу та інших культур; зацікавленість культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями; мають уявлення про місце кожної людини в соціальному середовищі; уявлення про себе як члена сім'ї, родини, групи ЗДО, громади, суспільства, уявлення про Батьківщину; знають про звичаї, традиції сім'ї та українського народу, державні та національні символи України;

усвідомлюють необхідність дотримуватися соціальних норм моралі в процесі взаємодії з оточуючими й виявляти повагу до прав і свобод людини; ідентифікують себе та дії відповідно до соціальної ролі; звертаються за допомогою до однолітків та знайомих та /або надання їй, отримання задоволення від надання допомоги іншим; дотримуються соціальних правил і норм поведінки у щоденній життєдіяльності; беруть участь у визначенні та прийнятті правил співжиття в сім'ї, родині, групі закладу дошкільної освіти.

Середній рівень сформованості соціально-громадянської компетентності характерний для дітей старшого дошкільного віку, які не завжди виявляють інтерес до загальнолюдських цінностей (здоров'я, сім'я, повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, мир, доброта), громадянських цінностей (обов'язки перед іншими людьми, повага прав, честі та гідності інших людей), цінностей спілкування, діяльності; інтерес до національних культурних цінностей свого народу та інших культур; зацікавленість культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями; мають не в повній мірі уявлення про місце кожної людини в соціальному середовищі; уявлення про себе як члена сім'ї, родини, групи ЗДО, громади, суспільства, уявлення про Батьківщину; не знають про всі звичаї, традиції сім'ї та українського народу, державні та національні символи України, з якими знайомилися в ЗДО; не завжди усвідомлюють необхідність дотримуватися соціальних норм моралі в процесі взаємодії з оточуючими й виявляти повагу до прав і свобод людини; виникають труднощі під час ідентифікації себе та дій відповідно до соціальної ролі; не завжди звертаються за допомогою до однолітків та знайомих та /або надання їй, отримання задоволення від надання допомоги іншим; не завжди дотримуються соціальних правил і норм поведінки у щоденній життєдіяльності; інколи беруть участь у визначенні та прийнятті правил співжиття в сім'ї, родині, групі закладу дошкільної освіти.

Низький рівень сформованості соціально-громадянської компетентності характерний для дітей старшого дошкільного віку, які не проявляють інтересу до

загальнолюдських цінностей (здоров'я, сім'я, повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, мир, доброта), громадянських цінностей (обов'язки перед іншими людьми, повага прав, честі та гідності інших людей), цінностей спілкування, діяльності; інтересу до національних культурних цінностей свого народу та інших культур; зацікавленості культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями; не мають уявлення про місце кожної людини в соціальному середовищі; мають поверхові уявлення про себе як члена сім'ї, родини, групи ЗДО, громади, суспільства, уявлення про Батьківщину; не знають про звичаї, традиції сім'ї та українського народу, державні та національні символи України, з якими знайомилися в ЗДО; їм важко усвідомити необхідність дотримуватися соціальних норм моралі в процесі взаємодії з оточуючими й виявляти повагу до прав і свобод людини; інколи ідентифікують себе та дії відповідно до соціальної ролі; не звертаються за допомогою до однолітків та знайомих та /або надання їй, отримання задоволення від надання допомоги іншим; не дотримуються соціальних правил і норм поведінки у щоденній життєдіяльності; не беруть участь у визначенні та прийнятті правил співжиття в сім'ї, родині, групі закладу дошкільної освіти.

До кожного критерію й показника було розроблено систему завдань, що пропонувалися дітям в індивідуальній бесіді і на групових заняттях.

Розглянемо конкретні результати діагностування на констатувальному етапі експериментального дослідження та опишемо пропоновані завдання і результати їх виконання за кожним критерієм.

Емоційно-ціннісний критерій

З метою виявлення вміння дітей об'єктивно оцінювати себе, визначати власні позитивні та негативні вчинки ми пропонували дитині відповіді на запитання:

- Який вчинок ти називаєш гарним? Чому він гарний?
- Який вчинок ти називаєш поганим? Чому він поганий?
- Чи робиш ти гарні вчинки? Які це вчинки? Назви їх.

- Чи робиш ти погані вчинки? Які це погані? Назви їх
- Як ставляться дорослі до твоїх гарних учинків?
- Як ставляться дорослі до твоїх поганих учинків?

Якщо дитині важко було відповісти на запитання ми пропонували навідні запитання.

Проаналізуємо відповіді дітей на запитання під час бесіди.

14 % дітей, віднесених до високого рівня, давали повні чіткі відповіді. Так Оленка Б. гарним вчинком назвала допомогу старшим (мамі й татові), бо вони одна дружня команда, Артем К. – піклування про домашнього улюбленця, а Софія З. разом з батьками підгодовує зимуючих птахів, бо вони не можуть знайти корм під снігом. До поганих вчинків дошкільники віднесли порушення режиму дня (Сніжана Т. не почистила зуби перед сном), обман (Назар В. не зізнався батькам, що загубив нову машинку). Вихованці з високим рівнем сформованості соціально-громадянської компетентності оцінювали свої вчинки, наводили приклади з казок. Марічка П. згадала про неслухняного Колобка, який втік від бабусі й дідуся. 40 % дітей, віднесених до середнього рівня відповідали правильно, розмежовували гарні й погані вчинки, називали їх причини, але іноді їм потрібна була допомога вихователя. Наприклад, Катруся Ч. згадала, що не завжди прибирає за собою іграшки і просить старшого брата їй допомогти, Олеся Ц. до гарних вчинків віднесла виготовлення малюнка до дня народження бабусі й зазначила, що їй буде приємно. 46 % дітей, віднесених до низького рівня відповідали невпевнено, потребували навідних запитань та підказок вихователя. Слід зазначити, що дошкільники всіх рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності правильно визначили ставлення дорослих до гарних чи поганих вчинків. Давід С. сказав, що погані вчинки засмучують дорослих, а гарним вчинкам вони радіють.

З метою з'ясування інтересу дітей до культури українського народу, його історичного минулого, мови, звичаїв, традицій ми організували екскурсію до міні-музею «Народознавча світлиця» в нашому закладі дошкільної освіти. В музеї представлено тематичну виставку предметів побуту, посуду, одягу, дитячих забавок,

загалом відтворено затишок української оселі. Під час екскурсії діти знайомилися не лише з експонатами, а мали можливість брати вироби до рук, розглядати їх, обстежувати тактильно, ставити запитання вихователю про них, а також створювати власну експозицію. Ми спостерігали за діями дітей, їх зацікавленістю експонатами.

Так, під час екскурсії дівчатка зацікавилися українськими віночками із стрічками, вони їх розглядали, розпитували у вихователя про квіти, які були вплетені в нього, приміряли на себе.

Хлопчиків зацікавили шаровари та капелюхи. Зокрема діти цікавилися формою, матеріалом, з якого вони виготовлені. Дехто з хлопчиків навіть приміряв їх.

Під час спостереження за дітьми у ході екскурсії ми з'ясували, що діти, віднесені до високого рівня сформованості соціально-громадянської компетентності, поводити себе з дотриманням усіх правил поведінки, були уважними, задавали запитання за темою екскурсії. Софія З. поцікавилася, де зберігали посуд наші предки, а Сергійко Ф. запропонував доповнити музей прялкою, що зберігалася у його бабусі. Діти, віднесені до середнього рівня іноді відволікалися, спілкувалися з іншими вихованцями, але проявляли інтерес до екскурсії, називали елементи українського одягу. Діти, віднесені до низького рівня цікавилися лише знайомими предметами експозиції.

З метою з'ясування рівня розвитку самооцінки в дітей старшого дошкільного віку ми використали дидактичну вправу «Сходишки» для цього звернули увагу дітей, що у нас є три сходишки. Якщо в них є добрі вчинки вони можуть піднятися на 1 або 2 або 3 сходишки. Запитували в дітей: На яку б сходишку ти себе поставив? Чому?». Під час виконання дітьми завдання звертали увагу на адекватність самооцінки дітей за запропонованими критеріями: слухняність, доброта, чемність, вміння дружити.

Проаналізуємо результати виконання вправи.

14 % дітей, віднесених до високого рівня частіше піднімалися на другу та рідше третю сходишки аналізуючи свої вчинки. Варвара Г. поставила себе на другу

сходинок, бо вона чемна, слухняна дівчинка, самостійно слідкує за своїми речами, має обов'язки по дому (поливає квіти), але іноді батьки їй нагадують про важливі справи. Назар В. теж піднявся на другу сходинку через те, що приховав від батьків втрачену іграшку. 40 % дітей, віднесених до середнього рівня, вагалися під час вибору сходінок, але теж обирали 2 й 3. Віталіна Р. сказала, що хоч і не завжди чемна з товаришами, та все ж гарні вчинки переважають (заняття танцями, догляд за меншою сестричкою). 46% дітей, віднесених до низького рівня обирали сходинки за допомогою вихователя. Злата М. та Максим К. піднялись на першу сходинку, бо не змогли назвати свої добрі вчинки.

З метою з'ясування вміння дітей оцінювати поведінку інших з позиції дотримання соціальних і правових норм ми пропонували дітям розглянути сюжетні малюнки до українських народних казок з різними ситуаціями, які відбулися з казковими персонажами.

Ситуація 1. Коза-дереза виглядає з віконечка зайчикової хатки, а Зайчик йде геть зі сльозами на очах (право на житло).

Ситуація 2. Лисичка несе півника у ліс, а котик біжить за ними і хоче їх наздогнати (право на життя).

Ситуація 3. Сидить Вовк на річці, опутивши в ополонку хвіст, а Лисичка їсть рибу, і вчить Вовка примовляти (право на харчування).

Ситуація 4. Івасик Телесик у човнику ловить рибку, а Зміючка кличе його до берега (право на сім'ю).

Діти уважно розглядали картинки. Потім ми запитували: Розкажи, що трапилося з героями казки? Чи правильно роблять герої цієї казки? Чи можна так робити? Чому ти так думаєш?

Під час оцінювання відповідей дітей звертали увагу на розуміння ними ситуації, виявлення поваги до прав і свобод інших. Так, 20 % дітей при розкритті змісту сюжету, прокоментували ситуації, зазначивши, що діяти так не можна і пояснили чому: «Лисиця забрала хатку в зайчика і він тепер плаче, бо йому ніде

жити» (Софія К.); «Лисичка обхитрила півника і забрала його у Котика. Так робити не можна, бо вона їх розлучила» (Світлана К.); «Лисичка обдурила Вовка, а так робити не можна. Хвіст примерз і вовк залишився без хвоста» (Сергій М.); «Зміючка забрала Івасика-Телесика від дідуся й бабусі. Не можна забирати дітей від батьків» (Ярослава З.).

Кількісні результати виконання дітьми завдань за мотиваційним критерієм подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку за емоційно-ціннісним критерієм (%)

Група	Рівні сформованості соціально-громадянської компетентності (%)		
	Високий	Середній	Низький
<i>Експериментальна</i>	14	40	46
<i>Контрольна</i>	11	42	47

Як засвідчують результати виконання завдань, високий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності за емоційно-ціннісним критерієм продемонстрували 14% дітей експериментальної та 11% дітей контрольної груп.

Діти, віднесені до цього рівня, демонстрували впевненість та розуміння поставлених завдань, давали повні чіткі відповіді, наводили приклади з казок.

40% дітей експериментальної та 42% контрольної груп продемонстрували середній рівень сформованості соціально-громадянської компетентності за емоційно-ціннісним критерієм. Діти, віднесені до цього рівня, відповідали правильно, розмежовували гарні й погані вчинки, називали їх причини, але іноді їм потрібна була допомога вихователя.

46 % дітей експериментальної та 47% – контрольної груп показали низький рівень сформованості соціально-громадянської компетентності за емоційно-ціннісним критерієм відповідали невпевнено, потребували навідних запитань та

підказок вихователя. Вони не могли без допомоги вихователя назвати гарні й погані вчинки; не змогли самі назвати причини своїх дій Так, Максим М. не зміг самостійно назвати чи робить він погані вчинки; Богдана Г. не змогла без навідних запитань вихователя дати відповіді на запитання, Женя К. не зміг пояснити, яка реакція дорослих має бути на гарні та погані вчинки.

Когнітивний критерій

З метою виявлення уявлення дітей про світ, про місце кожної людини в соціальному середовищі, уявлення про себе як члена суспільства ми використали дидактичну вправу «Світ очима дитини», для цього ми пропонували кожній дитині намалювати картину, яку можна б було назвати словом «світ». Під час виконання завдання та обговорення малюнка ми виявляли розуміння того, що вкладає дитина у значення цього слова, пропонували їй відповісти на питання: «Світ – це що? Світ – це хто? А ти в цьому світі є? При оцінюванні відповідей дітей та малюнків звертали увагу на композиційні особливості, предметний склад малюнків, вибір форми малюнку та кольорів для передачі зображення.

Проаналізуємо виконання завдання дітьми старшого дошкільного віку.

Аналіз виконання дітьми дидактичної вправи «Світ очима дитини» свідчить, що 21 і 15 % дітей, віднесених до високого рівня, створювали малюнки без втручання дорослих, у їх роботах переважали яскраві кольори. В основному діти малювали те, що їх оточує: сім'ю, домашніх тварин, природу, будинок, також на малюнках присутні сонце, квіти, птахи. Такі позитивні і світлі елементи дитячої творчості говорять про позитивний погляд на світ. Саме зображення в них має середню величину і розташоване в середині листа. Персонажі приємні, на обличчі у них можна побачити посмішку. Анастасія Д. намалювала себе на ігровому майданчику разом з батьками та іншими дітьми й пояснила, що світ – це вона, батьки та друзі. Денис С. намалював футбольне поле і себе з м'ячем і зазначив, що світ – це те, що ми самі для себе створюємо: мріємо і йдемо до цієї мрії. 49 і 45 % дітей, віднесених до середнього рівня на малюнках зобразили близьке оточення та знайомі

красиви. На питання про світ давали пояснення, що це територія, де ми живемо, називали своє місце в ньому (син/дочка, вихованець дитячого садка, майбутній захисник). Єгор У. зобразив автомобіль, будинок, іграшки та розповів, що світ – це те, що нас оточує і в цьому світі він мріє про надшвидкий автомобіль. 30 і 40 % дітей, віднесених до низького рівня мають малюнки, де центр нічим не заповнений, там залишилося порожнє місце, що є сигналом про невпевненість у собі. Оленка Ш. не змогла самостійно назвати, що для неї є світ і яке її місце в ньому.

З метою з'ясування знань дітей про звичаї, традиції сім'ї та українського народу, державні та національні символи України ми запропонували дітям відповіді на запитання:

- Які звичаї чи традиції є у вашій сім'ї?
- Які твої улюблені твої традиції? Чому?
- Які звичаї і традиції українського народу ти знаєш? Звідки про них дізнався?
- Які ти знаєш державні символи?
- Які ти знаєш символи українського народу? Що ти про них знаєш? Розкажи.

Проаналізуємо відповіді дітей під час бесіди.

21 і 15 % дітей, віднесених до високого рівня знають звичаї та традиції українського народу, описують їх, виокремлюють родинні традиційні свята, події, називають державні та народні символи України. Так Оленка Б. розповіла про українські зимові народні свята (Андрія, Різдво, Водохреща) та додала, що в її родині ці свята традиційно відзначаються: на Андрія бабуся варить вареники, а на Різдво діти йдуть колядувати. Артем К. повідомив, що гарне весняне свято Великдень його сім'я святкує по особливому: усі разом печуть та прикрашають паски, роблять крашанки, ідуть до церкви. Софія З. назвала державні та народні символи України, розповіла про свого батька-військового. Варвара Г. поділилася родинною традицією проводити відпустку на березі річки з наметами, як справжні туристи та розповіла, як в країні святкують Івана Купала. 49 та 45 % дітей, віднесених до середнього рівня розуміють поняття «сімейні традиції», називають державні (Герб, Прапор, Гімн) та

народні (калина, верба) символи Батьківщини; знають про традиції українського народу, деякі з них описують (Великдень, Різдво, Меланка). Світлана К. розповіла, що дуже любить щедрувати з подругами, вони одягають українські хустки та виконують святкові щедрівки. Сергій М. за навідними запитаннями вихователя зміг розповісти про сімейні традиції. 30 та 40 % дітей, віднесених до низького рівня про традиції українського народу розповідали за сюжетними малюнками, називали державні символи та з підказкою – народні символи України, про родинні свята вихованці з низьким рівнем сформованості соціально-громадянської компетентності розповідали за допомогою вихователя, не змогли визначити чи традиційні вони.

З метою визначення усвідомлення дітьми необхідності дотримуватися соціальних норм моралі й виявляти повагу до прав і свобод людини ми використали дидактичну гру: «Правильно-неправильно», для цього дітям пропонували набір картинок, на яких були зображені різноманітні ситуації морально-правового характеру або порушення прав дітей: хлопчики разом граються машинкою; хлопчик забирає іграшку з чужої шафи; хлопчики кидають каміння в кошеня; старша дівчинка допомагає молодшій одягатися. Діти обирали картинки і давали відповіді на запитання: правильно чи неправильно діє персонаж, зображений на картинці? Чому? Дитина мала зрозуміти ситуацію і оцінити ситуацію щодо порушення чи дотримання права дитини.

Проаналізуємо участь дітей у грі.

Аналіз гри «Правильно-неправильно» свідчить про розуміння дітьми позитивного або негативного характеру дій персонажів картинок: «Дівчинка робить правильно», «Не можна робити так, як робить хлопчик». На запитання «Чому?» діти відповідали: «Треба всім дружити», «Меншим дітям треба допомагати, я теж допомагаю одягатися своєму братику». Були відповіді дітей, які вважали, що: «Його треба насварити» (Надя В.), «Треба у нього теж забрати» (Арсен Л.), «Треба сказати дорослому» (Інна Р.). Проте діти не змогли пояснити ситуації щодо порушення чи

дотримання права дитини, тому вони просто перераховували те, що бачили на картинці.

Кількісні результати виконання дітьми завдань за когнітивним критерієм подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку за когнітивним критерієм (%)

Група	Рівні сформованості соціально-громадянської компетентності (%)		
	Високий	Середній	Низький
<i>Експериментальна</i>	21	49	30
<i>Контрольна</i>	15	45	40

Як засвідчують результати виконання завдань, високий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності за когнітивним критерієм продемонстрували 21% дітей експериментальної та 15% дітей контрольної груп.

Діти, віднесені до цього рівня, демонстрували розуміння теми за якою йшло опитування, давали правильні вичерпні відповіді на запитання, проявляли інтерес до бесіди.

49% дітей експериментальної та 45% контрольної груп продемонстрували середній рівень сформованості соціально-громадянської компетентності за когнітивним критерієм. Діти, віднесені до цього рівня, відповідали на поставлені запитання, цікавилися відповідями інших дітей, хоча іноді потребували допомоги вихователя.

30% дітей експериментальної та 40% – контрольної груп показали низький рівень сформованості соціально-громадянської компетентності за когнітивним критерієм. Вони не могли без допомоги вихователя розповісти про традиції українського народу, не визначали родинні свята як традиційні, потребували постійної підтримки з боку вихователя. Так, Максим М. не зміг самостійно назвати

народні символи, Богдана Г. державні символи назвала за допомогою запропонованого ряду предметних малюнків. Женья К. не зміг пояснити, яке зі свят у родині є традиційним.

Діяльнісний критерій

З метою виявлення вміння дітей дотримуватися мовленнєвого етикету в ситуаціях повсякденного спілкування ми використали вправу «Як сказати по-іншому». Ми зверталися до дитини: «Я розповім тобі декілька історій, що трапилися з іншими хлопчиками та дівчатками. Послухай про те, що з ними трапилось, та уяви, що ця історія про тебе. Щоб ти сказав:

- Одного разу я попросила Тетянку попросила сходити до молодшої групи та з'ясувати, скільки там дітей, щоб виготовити для них запрошення на виставу. З ким би ти розмовляв? Як би ти звертався?

- Сергійко малював улюблені машинки, але у нього не виявилось потрібного кольору олівця. Він звернувся за допомогою до дітей, вихователя. Уяви себе на місці цього хлопчика. Як ти будеш звертатися до дітей? Вихователя?

- Марійка гралася з іграшкою Софійки і випадково її зламала. Уяви себе на місці цієї дівчинки. Що ти буде говорити подружці?

- Артемко вдома захопився малюванням і не помітив, як розмалював стіну. Це побачила мама. Уяви себе на місці цього хлопчика. Що ти будеш говорити матері?»

Під час пропонування дитині виконати завдання ми змінювали за потреби стать героя історії.

Під час виконання завдання звертали увагу на репліки дітей, вживання ними формул мовленнєвого етикету.

Проаналізуємо відповіді дітей.

Діти, віднесені до високого рівня (23 %), відповідали без допомоги дорослих, правильно формулювали звертання, дотримувались правил етикетного характеру. Софія К. правильно змоделювала ситуацію: привіталася з дорослими та дітьми та звернулася до вихователя із запитанням про кількість дітей, що відвідають виставу.

Світлана К. сказала, що якби вона зламала іграшку подруги, то обов'язково вибачилася б перед нею: «Аню, вибач мені, будь ласка». Сергій М. теж вибачився б за розмальовану стіну перед мамою та спитав: «Чи можна якось виправити ситуацію?». Діти, віднесені до середнього рівня (47%, 45%), моделювали ситуації, дотримуючись основних правил спілкування, не забували про звертання. Сашко Н. запропонував порахувати дітей у молодшій групі, бо ніяковіє перед незнайомими дорослими. Діти, віднесені до низького рівня (30, 37%), під час виконання завдання стикалися з труднощами спілкування, що передбачає вживання етикетних формул таких як: «Доброго дня, Тамаро Петрівно», «Підкажіть, будь ласка», «Перепрошую. Мені шкода». Так Злата П. не змогла змоделювати діалог з мамою про розмальовану стіну.

З метою з'ясування особливостей соціальних передбачень дітей, їх уміння встановлювати стосунки з однолітками ми використали вправу «Свої, рідні, чужі», для цього підготували кружечки червоного, рожевого та зеленого кольорів. Пропонували дітям покласти червоні кружечки біля тих дітей, яких вони дуже люблять, рожеві біля тих, хто їм подобається; зелені – біля тих, з ким би вони не хотіли дружити. Запитували у дітей: Як ти думаєш, чи є діти, які тобі поклали зелений кружечок? А чому? А які кружечки тобі дали вихователі та батьки? Чому ти так вважаєш?». Ми обговорювали з кожною дитиною відповідність певного кольору тій чи іншій оцінці.

Аналіз виконання дітьми вправ свідчить, що 23 та 18 % відсотків дітей, віднесених до високого рівня, говорили про те, що вони, звісно, можуть отримати зелений кружечок, оскільки не можуть подібатися усім, а от батьки та вихователі покладуть їм червоні кружечки. Софія З. розподілила кружечки між однолітками й кожен свій вибір обґрунтувала. 47% та 45% відсотків дітей, віднесених до середнього рівня, мали незначні труднощі при виконанні завдання, вагалися при врученні зелених кружечків. Світлана К. нікому не запропонувала зелений кружечок і пояснила це тим, що боялася образити інших дітей. 30% і 37 % відсотків дітей,

віднесених до низького рівня, завдання виконували з допомогою навідних запитань вихователя, не завжди могли пояснити свій вибір. А от у визначенні кольору кружечків від батьків та вихователя діти були одностайними та назвали червоний колір.

З метою виявлення вміння дітей розпізнавати державні та народні символи серед інших зображень та розповідати про них ми запропонували дітям різні картки, на яких були зображені не лише символи, а й інші предмети навколишнього світу. Пропонували дитині впізнати символи на картках, назвати їх та розказати, що означає кожен з них.

Проаналізуємо виконання дітьми завдання.

Під час виконання завдання діти, віднесені до високого рівня, на відмінно справилися із завданням та безпомилково назвали державні та народні символи України та розповіли про них. Діти, віднесені до середнього рівня, теж правильно виконали поставлене завдання, але їм потрібно було більше часу і в них виникали труднощі під час розповідання про ці символи. Діти, віднесені до низького рівня, працювали з картками повільно, потребували допомоги вихователя, плуталися в розмежуванні державних та народних символів України. Аліна Ч. віднесла калину до державних символів, вони не змогли розповісти про символи.

З метою визначення вміння дітей реалізовувати правомірну поведінку в повсякденній діяльності, узгоджувати свої дії, поведінку з іншими ми пропонували дітям пограти в ігри «Йдемо на гостини», «Лікарня», «Бібліотека». Під час спостереження звертали увагу на вміння дітей самостійно обрати і розвинути сюжет, уміння домовлятися про правила гри і дотримуватися їх; уміння домовлятися про вибір місця для гри, добір іграшок і атрибутів при цьому чути учасників гри і доходити згоди в обговоренні; розподіляти безконфліктно ролі та ділитися ігровим матеріалом, контролювати свої дії та стримувати негативні емоції; знаходити компроміс у процесі розвитку варіантів сюжету гри, конфліктних ситуаціях;

доброзичливо висловлюватися на адресу однолітків, адекватно оцінювати свої дії та дії партнерів.

Результати спостереження за поведінкою дітей під час ігор «Йдемо на гостини», «Лікарня», «Бібліотека» свідчать, що частина дітей мали певні труднощі у виборі сюжету гри та його розвитку; вони рідко домовлялися про спільні дії, оскільки не вміли узгоджувати їх, встановлювати правила гри, мали місце конфлікти щодо розподілу ролей та атрибутів для гри. Такі діти мали нестабільні соціальні емоції, не помічали помилок у власних діях та не стримувалися в оцінках дій партнерів, не вміли самостійно вирішувати конфліктні ситуації. Друга частина дітей відрізнялися вмінням домовлятися про тему гри, розвивати її сюжет, розподіляти ігрові ролі, встановлювати правила гри та в цілому дотримуватися їх, узгоджувати свої дії з діями інших дітей. При виникненні конфліктних ситуацій, зверталися до дорослого, без допомоги якого не могли знайти адекватний вихід із конфлікту. Інша частина дітей з легкістю організовували спільні ігри, домовляючись про сюжет, ролі та правила гри; виявляли вміння узгоджувати спільні дії, ділитися ігровим матеріалом, виконувати різноманітні ролі, доброзичливо висловлювалися на адресу однолітків, підтримували їх словом, підбадьорювали, хвалили; рідко конфліктували, при цьому адекватно оцінювали сутність конфлікту і вирішували його самостійно або за незначної допомоги дорослого. Незначна частина дітей виявляли вміння конструктивної взаємодії з однолітками, легко розгортали сюжет гри, встановлювали та дотримувалися правил гри, їх змінювали за потреби; вони уникали конфліктних ситуацій та поступалися партнерам по грі, контролювати свої дії та стримувати негативні емоції, доброзичливо висловлюватися на адресу однолітків, за потреби захищати інших дітей.

Кількісні результати виконання дітьми завдань за діяльнісним критерієм подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку за діяльнісним критерієм (%)

Група	Рівні сформованості соціально-громадянської компетентності (%)		
	Високий	Середній	Низький
<i>Експериментальна</i>	23	47	30
<i>Контрольна</i>	18	45	37

Як засвідчують результати виконання завдань, високий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності за діяльнісним критерієм продемонстрували 23 % дітей експериментальної та 18 % дітей контрольної груп. Діти, віднесені до цього рівня, демонстрували впевненість, відповідали без допомоги дорослих; правильно формулювали звертання, дотримувались правил етикетного характеру; говорили про те, що вони, звісно, можуть отримати зелений кружечок, оскільки не можуть подобатися усім, а от батьки та вихователі покладуть їм червоні кружечки; безпомилково назвали державні та народні символи України.

47 % дітей експериментальної та 45 % контрольної груп продемонстрували середній рівень сформованості соціально-громадянської компетентності за діяльнісним критерієм. Діти, віднесені до цього рівня, моделювали ситуації, дотримуючись основних правил спілкування, не забували про звертання. Сашко Н. запропонував порахувати дітей у молодшій групі, бо ніяковіє перед незнайомими дорослими; мали незначні труднощі при виконанні завдання, вагалися при врученні зелених кружечків. Світлана К. нікому не запропонувала зелений кружечок і пояснила це тим, що боялася образити інших дітей; правильно виконали завдання з картками (символи України), але їм потрібно було більше часу.

30 % дітей експериментальної та 37 % – контрольної груп показали низький рівень сформованості соціально-громадянської компетентності за діяльнісним критерієм. Дошкільники цієї категорії під час виконання завдання стикалися з

труднощами спілкування, що передбачає вживання етикетних формул таких як: «Доброго дня, Тамаро Петрівно», «Підкажіть, будь ласка», «Перепрошую. Мені шкода». Так Злата П. не змогла змоделювати діалог з мамою про розмальовану стіну; завдання виконували з допомогою навідних запитань вихователя, не завжди могли пояснити свій вибір того чи іншого кольору кружечка, а от у визначенні кольору кружечків від батьків та вихователя діти були одностайними та назвали червоний колір; працювали з картками повільно, потребували допомоги вихователя, плуталися в розмежуванні державних та народних символів України. Аліна Ч. віднесла калину до державних символів.

Отже, результати констатувального етапу експерименту свідчать про доцільність використання творів художньої літератури з метою формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

2.2. Система роботи з формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури

З метою підвищення рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку нами було розроблено систему роботи, в процесі якої ми реалізовували такі педагогічні умови:

- інтеграція змісту творів художньої літератури в різні види дитячої діяльності (навчальна, ігрова, зображувальна, художньо-мовленнєва);
- реалізація системи роботи на принципах виховання;
- тісна співпраця з батьками вихованців у системі офлайн і онлайн.

Добираючи художні твори для читання з метою формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників ми керуватися вимогами до них.

Художній твір повинен сприяти соціально-громадянському, моральному, патріотичному, естетичному вихованню, прищеплювати позитивні якості поведінки.

Відповідність змісту художніх творів віковим особливостям дітей дошкільного віку.

Висока художня майстерність твору – це захоплюючий сюжет, виразна художня форма, жива, багата мова, яскраві образи героїв. У творах для дітей мають бути народні образні вирази, прислів'я, приказки, вдало вплетені в текст.

Ми склали тематичний перелік художніх творів для дітей старшої групи, в якому передбачили твори усної народної творчості, класиків, відомих сучасних письменників і твори місцевих літературних митців, узгоджуючи їх з темами занять з формування соціально-громадянської компетентності.

Під час реалізації системи роботи з формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників ми сприяли налагодженню дружніх стосунків між дітьми через особистий приклад взаємодії з ними. Навчали дітей з повагою ставитися до товаришів і додержуватися норм поведінки під час взаємодії. Самі дотримувалися соціальних норм моралі й виявляли повагу до прав і свободи дітей, вихователів. Спонукали вихователів групи теж доброзичливо ставитися до оточуючих. Демонстрували своїм прикладом позитивну соціальну поведінку, адже якщо вихователь ставитиметься до всіх дітей з повагою, то діти діятимуть аналогічно. Заохочували дітей до співпраці й взаємного обміну послугами. Вчили дітей обмінюватися послугами. Пояснювали дітям, яка допомога має бути доречною. Навчали дітей співчувати. Більшість дітей добре розуміє, що є справедливим, а що ні. Зосереджували увагу на тому, що у всіх дітей є власні інтереси, здібності й таланти, якими вони можуть поділитися з іншими. Це сприяло налагодженню рівноправних дружніх стосунків.

Реалізація першої умови – інтеграція змісту творів художньої літератури в різні види дитячої діяльності (навчальна, ігрова, трудова, зображувальна, художньо-мовленнєва) – відбувалася в декілька етапів.

Перший, накопичувальний, етап передбачав формування в дитини старшого дошкільного віку усвідомленого образу «Я» (ідентифікація себе та дії відповідно до соціальної ролі) та адекватної позитивної самооцінки, сприйняття самої себе як унікальної особистості, яка має свою гідність, права і обов'язки, характерні якості і почуття, певні переваги і недоліки порівняно з іншими. На цьому етапі пояснювали дітям, що кожна людина відрізняється від інших зовнішністю, вміннями, але ми також схожі на інших людей, маємо різні недоліки і проблеми. Забезпечували емоційну підтримку дітей, створювали атмосферу прийняття та поваги до кожного. Вчили дітей пізнавати себе, свої почуття та переживання.

З метою формування інтересу до загальнолюдських та громадянських цінностей, позитивної самооцінки, самосвідомості, усвідомлення власної унікальності; розвитку впевненості і самоповаги ми запропонувати дітям виконати вправу «Хто ти?». Ми пропонували дітям познайомитись із важливою для них людиною, портрет якої знаходиться схований «чарівній торбинці». Діти по черзі зазирали до неї і бачили там власне відображення у дзеркалі, що там сховане. У дітей запитували:

- Кого ти побачив? Розкажи про себе.
- Чим ти схожий з іншими дітьми групи? А чим відрізняєшся?
- Що ти вмієш, що знаєш, що можеш?
- Що у тебе не виходить?
- Що хочеш змінити?
- На кого хочеш бути схожий?
- Чи звертаєшся ти за допомогою до дітей у садочку, знайомих?
- Чи подобається тобі допомагати мамі? тату? друзям? Яка була твоя допомога?

На цьому етапі також знайомили дітей із різними моральними характеристиками та якостями людини, звертали увагу на необхідність дотримуватися соціальних норм моралі й виявляти повагу до прав і свобод людини.

Ми проводили кожного дня з дітьми бесіди під час ранкового прийому та на прогулянці:

- Давайте жити дружно.
- Добро і зло.
- Добрі справи. Які вони?
- Мої обов'язки дома.
- Всі ми різні, але всі ми рівні.
- Кому і коли потрібна допомога?
- Лагідні та добрі слова.

Під час проведення бесід використовували твори художньої літератури як фольклорні, так і авторські. Так, під час проведення бесіди у ранкову годину на тему «Давайте жити дружно» пропонували дітям для обговорення прислів'я про дружбу: Нових друзів май, а старих не забувай, Справжній друг пізнається в біді, Нема друга – шукай, а знайшов не втрачай та ін., де не лише ми пояснювали прислів'я дітям, а й залучали дошкільнят коментувати їх.

Другий етап, емоційно-поведінковий. На цьому етапі ми розробили і провели низку інтегрованих занять з різних розділів програми, читання літературних творів з наступним їх обговоренням, створили повчальні ситуації та їх проаналізували, організовували різні види ігор, використовували твори художньої літератури в різних видах дитячої діяльності (навчальна, ігрова, зображувальна, художньо-мовленнєва).

Формуванню знань у старших дошкільників про національні культурні цінності українського народу, його історичне минуле, мову, звичаї, традиції та розвитку до них інтересу сприяв тематичний тиждень «З Україною в серці». Більшість занять ми провели в кімнаті з народознавства.

План тижня:

1. Ми – українці. (Понеділок)
2. Державні символи України. (Вівторок)

3. Калина і верба – символи України. (Середа)

4. Український одяг. (Четвер)

5. Український рушник. (П'ятниця)

Понеділок. Ми – українці

Метою інтегрованого заняття на тему «Що ми знаємо про Україну?» було закріпити в дітей знання про Україну; формувати в них почуття належності до українського народу, ознайомити з поняттями «громадянство», «національність»; збагачувати знання дітей про існування різних країн, національностей, мов; поглибити знання дітей про минуле українського народу.

Для проведення заняття ми підготували демонстраційний матеріал: мапа України, фотографії українців у національному вбранні, краєвиди України та інших країн; слайди людей інших рас та національностей у національних костюмах; лялька.

На початку заняття ми повідомили, що до нас у гості завітала дівчинка. Давайте спробуємо дізнатися, в якій країні вона народилася. На що ми будемо звертати увагу?

Бесіда: Як називається наша країна? Яка назва столиці України? Де ви народилися і живете? Як називається наш народ? Наша гостя схожа на українку?

Ми запропонували дітям прослухати вірш «Хто ти є?» Б. Федчука (Додаток Б) та відповісти на запитання: Чому хлопчик сказав, що він українець? Кого називають українцями? А який вигляд мають українці? Опишіть їх. Якою мовою розмовляють українці? А ви – українці?

Згадайте, як хлопчик говорив у вірші: українець – це той, хто народився і живе в Україні. А де народилися і живете ви? Звернули увагу, що українцем буде і той, хто має батьків українців, залишається українцем і той, хто переїжджає жити в іншу країну, але розмовляє українською і не забуває про свою Батьківщину.

Наголосили, що громадянами нашої країни можуть бути люди будь-якої національності, якщо вони багато років живуть в Україні, працюють тут, вчаться,

знають українську мову, шанують нашу історію і звичаї. Наша країна – багатонаціональна держава. Навіть у нашій групі є діти з інших країн. Але ми всі дружньо живемо.

Далі пропонували дітям екскурсію Україною, під час якої використовували мапу України, зокрема звертали увагу на гори, моря, міста, річки, озера.

Протягом дня було організовано також ігрову діяльність, присвячену також Україні.

Дітям пропонували послухати вірш про Україну:

Батьківщина – це ліс та гайок

Це домівка моя – дитсадок.

Батьківщина – це мама і тато

Це твої найщиріші друзі

І бджола на весняній лузі.

Гра «Україна яка?». Дітям пропонували дати якнайбільше відповідей на запитання:

- Якою ви бачите Україну?

- Чим славиться наша країна?

- Які ви знаєте вірші, пісні про Україну?

Вікторок. Державні символи України

Робота протягом дня була присвячена поглибленню знань дітей про державні символи України.

На занятті з соціумі звернули увагу дітей, що Україна як і кожна держава має свої символи. Що це за символи?

Показували герб України. Що це за символ? Що ви про нього знаєте? Звертали увагу дітей, що гербу більше тисячі років. Це золотий тризуб на блакитному тлі. Число «три» завжди люди вважали казковим, чарівним. Ми з вами читали казки, в яких розповідається про трьох богатирів, три бажання, які виконують чарівники, три дороги, що лежать перед казковими героями. У тризубі відображено триєдність життя. Це Батько, Мати і Дитя. Вони символізують Силу, Мудрість, Любов.

Показали державний прапор України. Що це з символ? Що означають кольори? Відповіді дітей узагальнили короткою розповіддю: жовтий колір – це колір пшеничної ниви, колір хліба, зерна, це колір сонця, що дарує життя всьому живому на землі, без лагідних променів якого не дозрів би, не заколосився хліб. Блакитний, синій колір – це колір ясного, чистого, мирного неба, це колір води, колір Миру.

Запропонували дітям послухати гімн України. Що це за символ? Де ви його чули? Хто знає його напам'ять.

Доповнили відповіді дітей: Наш державний гімн – це урочиста пісня «Ще вмерла України ні слава, ні воля...», яка написана більше 100 років тому П. Чубинським і М. Вербицьким. З виконання гімну починаються свята, урочисті збори, надзвичайні події, гімном їх і закінчують. Його можна почути і в нашому місті. Гімн слухають стоячи, тим самим висловлюють свою шану й повагу до України.

Звернули увагу дітей, що про державні символи український народ склав багато легенд, письменниками написано багато творів. Запропонували послухати легенду «Брати»:

Колись давно жила жінка. І було у неї три сини. Росли вони чесними, сміливими, дуже любили свою матусю, готові буди віддати за неї життя. Підросли сини і вирішили піти у світ прославляти свою матір. Вирушив у дорогу найстарший син. Мати на згадку подарувала йому золоту корону з трьома промінцями. Пішов син між люди. Пішов син між людьми. І за трипроменевою корону, яка зігрівала людей, вела вперед, показувала шлях до кращого життя дали першому сину Тризуб.

Настала черга середнього сина. Йому мати в дорогу подарувала жовто-блакитний одяг. Своїми звитяжними справами прославив матір. Одержав середній син ім'я Прапор.

А там, де був наймолодший син, завжди лунала дзвінкоголоса пісня. Адже мати своєму наймолодшому синові подарувала соловейків спів. І одержав він за свій

джерельний голос і великий спів ім'я Гімн. І з того часу ідуть поруч три брати – Тризуб, Прапор і Гімн – прославляють свою неньку.

Бесіда за змістом легенди.

- Що відбувалося із синами жінки, коли вони виростили?
- Як імена отримали брати від народу?
- Чи прославляють ці сини свою неньку у наш час? Звідки ви про це знаєте?
- А що означає символ Тризуб?
- Якого кольору наш прапор і що означають ці кольори?
- Яка пісня стала гімном України?

Протягом дня залучали дітей до інших видів діяльності, під час яких поглиблювали в них знання про державні символи України. Так, під час образотворчої діяльності пропонували дітям прослухати вірш Д. Павличка «Наш прапор» і відповісти на запитання: Чому у вірші Д. Павличко розповідає про небо, лани пшениці, жита?

Небеса блакитні
сяють з глибини,
а пшеничні й житні
мерехтять лани.
Образ цей не зблідне,
хоч минуть жнива.
Це знамено рідне –
злото й синява.
Прапор наш, як літо,
в сонці майорить –
по долині жито,
по горі блакить.

Далі пропонували дітям зробити прапор нашої держави самостійно.

Аплікація «Українські прапорці». Бесіда з метою уточнення: Яку смужку будемо клеїти зверху. Яку смужку будемо клеїти знизу. (*Самостійна робота дітей*)

Запропонували також дітям зробити герб України самостійно. Малювання фарбованою манкою «Наш герб». Звернули увагу дітей, що герб ми будемо робити з манної крупи, яка пофарбована в жовтий колір. Дітям необхідно було нанести клей на малюнок герба, а потім взяти крупу пальчиками і притрусити всю поверхню тризуба. Рештки крупи струсити.

Протягом дня організували виставку виготовлених дітьми герба і прапорців у груповій кімнаті.

Середа. Калина і верба – символи України.

Нами було проведено інтегроване заняття (соціум, мовлення) з теми «Без верби і калини нема України», метою якого було поглиблення знань дітей про народні символи; формування в них інтересу до минулого українського народу.

Ми включали в роботу художні твори як авторські, так і фольклорні.

Так, перш ніж говорити про символ – калина ми запропонували дітям відгадати загадку:

У вінку зеленолистім,
У червоному намисті,
Видивляється у воду,
На свою хорошу вроду.

Звернули увагу дітей, що калина росте біля криниці, на подвір'ях українських родин. Про шанобливе ставлення до калини свідчать назви населених пунктів (Калина, Калинівка, Калинове та ін.).

Під час заняття запропонували дітям прослухати легенду про калину.

Було дуже давно. В одному селі жила чарівна і привітна дівчина. Звали її Калинкою. Люди любили її за добре серце. Навесні Калинка, як завжди, пішла до лісу. Довгий курний шлях пролягав до нього. Дай, думає, посаджу вздовж шляху якісь рослини. Викопала в гущавині лісу тонюсіньке стебло. Щоб воно прийнялося,

Калинка носила воду від своєї хати з криниці і поливала. Деревце прийнялося, і розрісся великий кущ. Іде якимсь шляхом подорожній. Втомився та й сів під кущем перепочити... Усміхнувся, спасибі тим роботящим рукам, що його посадили!

Тут увесь кущ, немов від сну, стрепенувся. Гульк – і враз кущ уквився білим-білим цвітом. Дивиться подорожній. Що воно далі буде ? Осипався цвіт, замість нього – ягоди червоні, як намисто, виблискують. І диво – в кожній ягідці заховано зернятко, схоже на маленьке серце.

Прийшла Калина до свого улюбленого місця і здивувалась зерняткам, а кущ нахилився до неї і шепоче: «Це на згадку про твоє добре серце. А щоб люди тебе не забули, подаруй нам ім'я своє, Калино...».

Бесіда за змістом твору:

- Як звали дівчинку в легенді?
- Чому дівчинка посадила деревце далеко від дому?
- Як доглядала за ним?
- Що трапилося з кущем, коли біля нього зупинився подорожній?
- Що попросило деревце в дівчинки?
- Якою ви уявили дівчинку?
- Які прислів'я, приказки склав український народ про калину?
- Пишна та красива, як червона калина.
- Убралася в біле плаття, як калина в білий цвіт.
- Милуйся калиною, як цвіте, а дитиною, як росте.
- Щоки червоні, як кетяги калинові.

Провели бесіду про калину: Розкажіть, що роблять з калини зараз? А як калина допомагає птахам? Які в неї лікувальні властивості?

Так, поглиблюючи знання дітей про вербу прочитали їм вірш Л. Костенко «Вербові сережки»:

Біля яру, біля стежки

Одягла верба сережки.

Головою хилитала,
Потихесеньку питала:
– Де ота біленька хатка,
Що гарнесенькі дівчатка?
Хай би вибігли до стежки.
Подарую їм сережки.

Бесіда зі змістом твору: Якою описала Л. Костенко вербу? Кому вона хотіла подарувати свої котики-сережки?

- Діти, а де росте верба?

- Вербою обсаджують дороги, ставки, береги річок, джерельця. Для чого це роблять?

- У народі говорять: «Де росте верба, там і житиме ріка». А ще український народ склав про вербу різні порівняння: «Будь високим, як верба та багатим, як земля», «Зігнувся, як верба над рікою».

Звернули увагу дітей, що з давніх часів український народ виготовляв з полоззя верби санчата, човники, музичні інструменти – кобзи, бандури; з вербових гілочок і зараз плетуть кошики, сувеніри, тарілки, меблі, огорожі.

Наголосили, що верба, як і калина стала символом українського народу.

Протягом дня з дітьми організувати роботу з лепбуком «Символи України», для цього їм повідомили, що у нас змішалися державні та народні символи і їх потрібно поставити на своє місце та розповісти про нього.

Четвер. Український одяг

На занятті з поглиблення знань дітей про український одяг запропонували дітям прослухати вірш Ю. Шкрумеляка «Мала українка»:

Ой вдягнуся у неділю
У вишивану сорочку,
У червону спідничину
І корали на шнурочку.

Заплету я свої коси
І візьму віночок з рути,
Ще васильком завітчаюсь
Чи від мене кращий бути?
А на ноги чоботята,
Червоні, сап'янові!
Я маленька українка,
Будьте всі мені здорові!

Під час бесіди пропонували дітям відповісти на запитання:

- Про кого розповідається у вірші?
- Якою ви уявили дівчинку українку, прослухавши вірш?
- А в якому вбранні одягнута маленька дівчинка.

Протягом заняття, розглядаючи різний одяг, пропонували дітям пригадати прислів'я і приказки або самі пропанували їх для обговорення:

Як неділя, то й сорочка біла.
Кожух та свита і душа сита.
Шаровари сині, а ще двоє дома в скрині.

З дітьми провели дидактичну гру «Одягни українку і українця», під час якої вони одягали хлопчика-українця та дівчинку-україночку, коментували свої дії, називали одяг, який носять хлопчики-українці: капелюх або кучма, сорочка-вишиванка, шаровари або гачі, кептарик, сердак, пояс, чоботи; дівчатка-українки: віночок, сорочка, плахта, кептарик, свита.

Дітям також запропонували творчу гру, під час якої вони мали можливість створити віршик. Ми промовляли частину речення, а діти мали його продовжити:

Одягну український віночок,
Затанцюю веселий..... (таночок),
Гарні хлопці стоять біля ганку,
А на них сорочки.....(вишиванки),

Я танцюю гопак залюбки,
Адже в мене зручні.....(чобітки),
Вишиванку везу на гостинець:
Пам'ятайте, що я.....(українець).

З метою використання лагідних слів у процесі спілкування з однолітками, дорослими провели дидактичну гру «Зроби слова лагідними»:

Дівчина (А лагідно як сказати?) - дівчинка;

Хлопець - хлопчик;

Сорочка - сорочечка,

Вишиванка - вишиваночка;

Спідниця - спідничка;

Чоботи - чобітки;

Пояс - поясочок;

Фартух - фартушок.

Вінок – віночок.

Звернули увагу протягом дня і на український віночок. Ми пропонували дітям зробити свій чарівний український віночок. Завдання дівчаткам – вплести квітку у вінок та назвати, що вона символізує, пригадати про неї будь-який художній твір, в якому розповідається про цю квітку.

Ромашка – символ дівочої краси і ніжності.

Волошка – символ людяності

Цвіт яблуні – символ материнської любові.

Мак вплітали у вінок, щоб він оберігав сон.

Барвінок – символ життя.

Хлопчикам пропонували прикрасити вінок стрічками та назвати прислів'я чи приказку про Україну. Кожна стрічка – це прислів'я або приказка.

П'ятниця. Український рушник

У груповій кімнаті ми організували міні музей вишитих рушників, де і провели інтегроване заняття. Розпочали його з бесіди «Про рушник – маленьким українцям», під час якого звернули увагу дітей, що український рушник – один із давніх символів, оберегів нашого народу. Його вишивали українські майстрині дуже дбайливо та старанно, з великою любов'ю.

У нашого народу рушник вважають оберегом. Тому раніше, коли народжувалася дитина, на її колісочку обов'язково вішали рушник, щоб він захищав малюка від лиха, щоб дитина росла здоровою. Ікони в українських хатах також прикрашали вишиваними рушниками. Рушники завжди дарували на весілля молодят – на щастя, на долю. Звернули увагу дітей, що в українського народу існує стародавній звичай зустрічати гостей хлібом – сіллю. А на чому підносять хліб-сіль? (на рушнику). З'ясували, якими кольорами вишивають рушники, що означають ці кольори? (чорний та червоний; чорний – то наша земля, червоний – калина, серце, кров).

Акцентували увагу дітей під час бесіди на візерунках, якими прикрашали українські рушники.

З метою поглиблення та узагальнення знань дітей про рушники запропонували прослухати легенду про рушник (Додаток В). Бесіда за змістом твору: Яким умінням славилася мати? Що хотіли навчитися робити сини? Яку настанову дала мати синам, коли подарувала рушник їм? Яке диво сталося на могилі матері?

Протягом дня запропонували дітям прикрасити рушники за допомогою техніки пластилінографії. Для цього дітям необхідно було від пластиліну відщипнути маленькі шматочки необхідного кольору та заповнити візерунки, не виходячи за контур малюнка. Шматочки пластиліну треба викладати щільно один до одного. Після завершення роботи було організовано виставку рушників.

Під час формувального етапу експерименту ми також провели тематичний тиждень «Я – ти – ми!» метою якого було поглиблення уявлення дітей про місце кожної людини в соціальному середовищі; уявлення про себе як члена сім'ї, родини,

групи ЗДО, усвідомлення необхідності дотримуватися соціальних норм моралі в процесі взаємодії з оточуючими й виявляти повагу до прав і свобод людини.

План тижня:

1. Все починається з родини. (Понеділок)
2. Шануймо однолітків. (Вівторок)
3. Дорослих поважати, чемними ставати. (Середа)
4. Чому потрібно слухатися батьків. (Четвер)
5. Доброзичливі стосунки з однолітками. (П'ятниця)

Понеділок «Все починається з родини»

Метою заняття на тему «Моя сім'я» було сформувати в дітей уявлення про родину, її склад, родинні стосунки; довірливі стосунки з батьками, забезпечення в дитини почуття захищеності в сім'ї; дати дітям знання, що основою сімейних та родинних стосунків є любов, турбота, підтримка, які об'єднують усіх членів родини в єдине ціле; виховувати почуття гордості, любові та пошани до членів сім'ї.

Для проведення заняття ми підготували: демонстраційний матеріал: ілюстрація «Сім'я»; роздавальний: м'які іграшки за кількістю дітей, картки із зображенням різних ситуацій, кружечки зеленого кольору.

На початку заняття ми запропонували дітям послухати лічилку і сказати, про кого в ній йде мова? Мама, тато, брат, сестричка – Всіх назву, не помилюся. Старший братик і сестричка – В нас сімейка невеличка. Не спинюся, не зіб'юся: Мама, тато, брат, сестричка... Старший брат, сестра і я – Отака у нас сім'я. Нам лічилочку на «сім» Повторити треба всім.

Ми демонстрували ілюстрацію «Сім'я», розповіли дітям, що усі мають свою родину. Ластівка не може жити однією сім'єю з горобчиком. І ведмідь, і вовчик-братик не пристануть до чужої зграї. Усі вони мають свою родину. І кожний із вас має її. Запропонували дітям відповісти на запитання: Хто є в твоїй сім'ї?

Ми розповіли, що з перших днів вашого життя батьки були поруч і навчили вас ходити, слухати казки, промовляти перші слова, взувати черевики, застібати

гудзики. Батьки радіють кожному вашому успіху й сумують через невдачі. Тому потрібно любити своїх рідних, ніколи не завдавати їм болю, турбуватися про них. Наголосили, що вередливість, примхи, сльози дуже засмучують ваших батьків. .

Пропонували дітям відповісти на запитання: Що ви можете зробити, щоб родина була щасливою? У кого з вас є братики, сестрички? Чим ви можете допомогти старшим членам родини? А молодшим? Як ви до них ставитеся?

Ми наголосили: для того, щоб була щаслива родина – треба поважати, любити рідних та з турботою ставитися до них і один до одного.

За допомогою пальчикового театру розіграли потішку «Моя сім'я».
(Запропонували дітям бути ведучими)

Ось цей пальчик - мій дідусь,

Ось цей пальчик - бабця

Ось цей пальчик - мій татусь,

Ось цей пальчик - мамця,

Ось цей пальчик буду я,

Ось і вся моя (сім'я).

Нагадали дітям, що сім'я – це наші рідні: мама і тато, братик і сестричка, бабуся і дідусь. Повертаєтесь додому із дитячого садка, а на вас уже чекає вдома ваша родина. Потрібно берегти свою сім'ю, дбати про неї. Запропонували дітям розказати, як вони піклуються про своїх рідних? Чим допомагають? Наголосили: щоб усі були щасливими, слід всім працювати, допомагати і підтримувати одне одного.

Упродовж дня з метою навчити дітей говорити поважні слова ми провели дидактичну гру «Наша родина». Запропонували дітям закінчити речення і пояснити, чому вони так вважають:

– «Я свою мамусю...» (люблю, шаную, поважаю, підтримую, радую, веселю, вважаю найкращою).

– «Моя матуся мене...» (любить, доглядає, підтримує, поважає).

– «Мій тато...» (сильний, все знає, працюючий, шанує маму).

- «Ми з татом (граємо, читаємо книжки, ходимо до лісу).
- «Мої батьки...» (найкращі, дружні, щасливі, веселі, лагідні).

Вівторок. «Шануймо однолітків і поважаємо їх»

Нами було проведено заняття «Хто Я?», метою якого – розкрити дітям необхідність шанобливого ставлення до себе, та однолітків; навчити бачити у власній поведінці та діях однолітків поважне ставлення; ознайомити дітей з правилами поведінки між однолітками; вчити дітей цінувати дружні стосунки, спонукати до розмірковування над тим, як прихильне ставлення до себе та однолітків впливає на стосунки з оточенням.

На початку заняття ми запропонували дітям відгадати загадку:

Нас не було воно було,

Ми з'явилися воно є, ніхто ніколи його не бачив,

Але в кожного воно є. (Ім'я)

Продовжили заняття вправою «Назви лагідно» метою якої було виховувати доброзичливе ставлення до себе, інших. Для цього кожна дитина називала своє ім'я лагідно, а потім лагідно імена своїх сусідів.

Провели бесіду. «Я і мої друзі ...» метою якої було виявити позитивні якості особистості дитини та шанобливе ставлення до однолітків.

Дітям пропонували відповісти на такі питання:

- В які ігри ти любиш грати або твій товариш?
- Ким би ти хотів бути в грі, а ким твій друг?
- Кого б ти вибрав за старшого в цій грі?
- Чому ти вибрав саме цього (у) хлопчика (дівчинку)?
- Що тобі подобається в цій (м) дівчинці / хлопчика?
- Які його вчинки ти схвалюєш?
- А які ти вважаєш поганим?

Запропонували також дітям послухати оповідання В.Сухомлинського «Позбирай сльози». (додаток Г).

Бесіда за змістом: Яким чином позбирати сльози? Чому хлопчик зрадив дівчинку? Чи зможе Ольга пробачити Анатолія? Чому хлопчика мучили докори сумління? Що потрібно зробити Анатолію, щоб Ольга пробачила йому, забула образливе слово? Які його дії, вчинки зможуть висушити її сльози? (Відповіді дітей)
З якою метою В. Сухомлинський написав це оповідання? Як ви думаєте, яке з поданих прислів'їв відображає головну думку твору? Чому?

Гостре словечко коле сердечко. Хочеш собі добра, не роби нікому зла.

Друг – боягуз гірше від ворога. Слово не горобець, вилетить – не спіймаєш. Шабля раниць голову, а слово – душу.

Послухайте, про що вчить нас прислів'я: «Нових друзів наживай, а старих – не забувай». А ще кажуть, що з другом завжди говори ввічливо, адже: «Від грубого слова близький стає чужим» (Діти повторюють і вивчають приказку).

Дітям протягом дня ми запропонували вирішити проблемну ситуацію «Новенький», мета якої – виховання поваги до людей незалежно від їх расової чи національної приналежності.

Ми пропонували дітям прослухати одну історію і спробувати оцінити і вирішити цю ситуацію.

До старшої групи прийшов новенький – хлопчик-негритьяно із кучерявим волоссям і чорнявою шкірою, його звали Мішель. Наталці та Сергійку не подобався хлопчик, бо він був одягнутий і виглядав не так, як інші. Вони обзивали хлопчика і не приймали до своїх ігор, та говорили іншим дітям в групі не дружити з ним. На це Миколка їм відповів....

Як ви гадаєте, що відповів хлопчик?

Середа. «Дорослих поважати, чемними ставати»

День був присвячений темі «Дорослих поважати, чемними ставати». Протягом дня вчили дітей поважати життєвий досвід батьків, допомагати їм; формували чуйність, доброту, милосердя; виховували любов і повагу до родини – піклуватися про них і допомагати їм.

Ми провели заняття на тему «Ситуація морального вибору», метою якого було вправлення дітей в умінні адекватно оцінювати поведінку героя, обґрунтовувати її адекватність, передбачати позитивні чи негативні наслідки такої поведінки стосовно батьків; співвідносити поведінку персонажа зі своїми уявленнями про поважне ставлення до рідних.

Ми запропонували дітям дві ситуації, а потім задали запитання.

Ситуація 1. Матуся стомлена прийшла з городу і лягла на дивані, щоб трішки перепочити. У цей час Мишкові дуже захотілося пограти в м'яча. Не довго думаючи, він почав голосно гупати ним об стіну, підлогу. матуся так і не змогла відпочити.

Запитання до дітей:

1. Чи сподобалась вам поведінка Мишка?
2. Яке ставлення до матусі продемонстрував хлопчик?
3. Як би ти вчинив?

Ситуація 2. Тато лагодив стілець який зламався. Він попросив Сергійка йому допомогти. Сергійко хотів гратися і не допоміг татові.

Запитання до дітей:

1. Чи погоджуєтесь ви з поведінкою хлопчика?
2. Яке ставлення до старших продемонстрував хлопчик?
3. Як би ви вчинили в даній ситуації?

У другій половині дня ми запропонували дітям гру-інсценізацію оповідання В. Сухомлинського «Сьома дочка», метою якої було виховування дружніх стосунків. Ми роздали дітям атрибути і запропонували розіграти виставу за цим твором. Завчасно провели бесіду на тему «Допомога рідним і близьким», під час якої розповіли дітям, що треба бути гостинним і привітним, допомагати один одному, от як найменша донька в творі «Сьома дочка».

Четвер. «Чому потрібно слухатися батьків»

Метою заняття «Батьки та діти» було вчити дітей поважати життєвий досвід дорослих, прислухатись до їхніх порад, допомагати їм; виховувати любов і повагу до членів родини, чуйність, доброту, милосердя.

На занятті провели бесіду за змістом вірша Л. Вознюк «Чому треба слухатися батьків».

Прислухайся, дитино, до батьківського слова,
що сповнене терпіння, турботи і любові.

Прислухайся, дитино, до дідуся поради,
бо й татові твоєму не раз він мудро радив.

Прислухайся, дитино, до рідної матусі,
якій дісталась ніжність і ласка від бабусі.

Збери усі поради, не загуби нічого.

Про тебе також скажуть:

– Прислухайтесь до нього!

Запитання для бесіди:

- Які поради ви отримали від своїх батьків?
- А що вам порадив тато?
- А чи знаєте ви, кого вважають найслухнянішою дитиною?

Запропонували разом з дітьми переглянути мультфільм, який знятий за мотивами казки «Колобок». Після перегляду мультфільму ми запитали: Чи правильно вчинив Колобок? Чи потрібно слухатися дорослих? А що було як би колобок послухався?

Наступним етапом нашого заняття було читання оповідання «Найслухняніша дитина».

Найслухнянішими дітьми серед диких тварин вважаються дельфінята. У перший рік свого життя маленький дельфін не відпливає від матері більш, як на три метри. Він в усьому наслідує її, повторює кожен рух і кожен зупинку. Так він

вчиться усього, що знадобиться у житті: добувати собі їжу, уникати небезпек, спілкуватися з іншими дельфінами.

Запропонували відповіді на запитання: Чи потрібно дітям слухатися батьків, щоб уникати небезпек та навчитися усього, що знадобиться у житті».

П'ятниця. «Доброзичливі стосунки з однолітками»

Метою заняття «Доброзичливі стосунки» було сформувати в дітей уміння розрізняти та оцінювати емоційні стани і почуття, здатність до емпатії, доброзичливі емоційні прояви у стосунках з іншими, привчати дітей проявляти симпатію, співчуття інтерес та уважність один до одного.

Під час заняття ми провели гру «Поділимося добротою з друзями». Для цього запропонували дітям стати в коло, по черзі потиснути одне одному руки, привітатися, додаючи до слів привітання свої побажання. Наприкінці діти обирали найкраще бажання.

Також ми з дітьми за допомогою жестів і міміки демонстрували радість від зустрічі одне з одним та свої побажання. Всі діти активно брали участь в грі. Брали один одного за руки, говорили привітання і побажання, за допомогою жестів махали привіт, показували «клас», робили сердечка пальчиками.

Ми провели для міні-тренінг емоційної стриманості «Візьми себе в руки».

На початку тренінгу ми пояснили: коли вони схвильовані, сердиті чи хочуть когось вдарити, щось розкидати, то існує простий спосіб довести собі, що ти можеш взяти себе в руки і стриматися, показати свою силу волі. Для цього потрібно охопити долоньями свої лікті і сильно притиснути до грудей – це поза стриманої людини. А щоб не накопичувалися негативні емоції і агресія, діти можуть проявляти їх соціально-прийнятними способами: пом'яти і пошматувати стару газету, побитися надувними молотками, покричати в «Мішечок злості і образ», намалювати свою злість чи образу та замалювати і покреслити її. Таким чином всі діти навчалися стримувати свої емоції та толерантно ставитись один до одного.

Ми також провели з дітьми гру «Уяви себе...», у ході якої діти уявляли себе героями їх улюблених українських народних казок або відомими предметами, за бажанням дітей, і розповідали від його імені, що герой відчуває, як поживає, чим займається, що йому подобається, а що ні, що хотів би змінити. Така гра сприяла формуванню в дітей здатності до емоційного сприйняття проблем і почуттів навколишніх, і водночас розуміти, що необхідно зробити, для того, щоб змінити ситуацію на краще. Для реалізації нашого завдання важливо сформувати в дітей здатність допомагати один одному в скрутному становищі, що є невід'ємним складником співчуття, милосердя та доброзичливих відношень.

Досить цікавим для дітей виявилось виконання завдання на заміну негативних вчинків позитивними, де їм самостійно потрібно було скласти частинку тексту. Для його реалізації використали текст казки Н. Забіла «Зайчикова хатка» (Додаток Д). Після прочитання казки провели бесіду за її змістом. Запропонували виконати завдання: складіть казку, в якій лисичка й зайчик потоваришували.

Наведемо приклад складеної розповіді дітьми: «Коли хата Лисички розтанула, то Зайчик запропонував Лисичці пожити в його хатинці. Вони гарно проводили час. Лисичка допомагала по господарству, а ще готувала вранці смачні сніданки: какао та омлет. Увечері Лисичка і Зайчик пили солодкий чай на вулиці. До них на гостину приходили лісові звірі...» (Софія З.).

Робота в групах відбувалася за текстом твору Є. Гуцала «Хліб від зайця» (Додаток Є), після прочитання якого, було проведено бесіду. Потім дітям пропонувалося спрогнозувати те, що могло трапитися із Вітею в зимовому лісі. Для виконання завдання дітей ділили на групи по троє, де кожен мав придумати якусь частинку розповіді – початок, середина, кінець. Розподіл дітей на групи ми здійснювали таким чином, щоб обов'язково в ній була дитина з високим рівнем сформованості соціально-громадянської компетентності. На практиці такі діти завжди допомагали своїй групі впоратись із завданням.

Наведемо приклад складеної розповіді: «Вітя пішов до зимового лісу за хлібом від зайчика. Той хліб був таким смачним, що хлопчика не лякав густий ліс. Вітя уважно видивлявся зайців, які поділяться з ним хлібчиком. На гілці ухнула сова. Це Вітя її розбудив, наступивши на гілку. Зайчика все не було. Скоро почне темніти, потріскував усе сильніше морозець. «Треба повертатися», - подумав хлопчик і зрозумів, що заблукав. Вітя намагався відшукати стежку, але її притрусило снігом. «Що ж робити? Головне – не плакати!», - розмірковував хлопчик. Десь зовсім поруч почулося чмихання та скрип. То сусід Роман на санях, запряжених білим коником, їхав додому. Пощастило маленькому мандрівнику. Недалеко було й до біди. Не можна без дорослих ходити до лісу» (Софія З., Тетянка Д., Марк К.).

З метою набуття вміння дітьми моделювати ситуацію ми пропонували скласти оповідання «Маленький рятівник». Завдання полягло в тому, що діти, маючи ілюстрацію героїв, самостійно склали сюжет казки, в якій неслухняний хлопчик Василько потрапляв у складні ситуації, а його товариш Миколка допомагав йому врятуватися, при чому сюжетну лінію вибудовували, передаючи ілюстрації один одному. Отримавши малюнок, дитина мала продовжити розповідь, відповідно до оповідання, основою якого стало самостійне формування правил поведінки в різних ситуаціях.

Організовуючи роботу з формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників засобом художніх творів, ми дотримувалися таких принципів:

- принцип цілеспрямованості та гуманістичної спрямованості виховання. Згідно з цим принципом ми забезпечували можливість дітям під час спільних ігор, на заняттях, у спілкуванні один з одним і з дорослими оволодівати першопочатковими моральними нормами і правилами, вчили жити в колективі, поважати дорослих. Також під час організації освітнього процесу і в повсякденному житті поважали особистість вихованця, його інтереси, думки, вчинки, потреби;

- принцип зв'язку виховання з життям. Під час реалізації цього принципу залучали дітей до активної участі в житті дорослих, виховувати самостійність у діяльності, відповідальність за її результат;

- принцип виховання особистості в колективі. Відповідно до цього принципу повноцінний розвиток особистості, її моральне формування успішно відбувається лише в колективі ровесників, у процесі спільних різноманітних видів діяльності - гри, праці, художньо-творчої діяльності тощо, що і намагалися забезпечувати під час формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників. Взаємодія з ровесниками виховує почуття обов'язку, дисциплінованість, відповідальність, розвиває організаторські здібності;

- принцип вимогливості і поваги до особистості вихованця. Під час формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників засобом художньої літератури ми в кожній дитині намагалися знаходити позитивні якості і опиратися на них у вихованні; з повагою ставилися до кожної дитини, надавали вчасно допомогу, практичну і моральну підтримку;

- принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей. Під час організації освітнього процесу добирали оптимальні методи і прийоми взаємодії з дошкільнятами. Також при виборі художніх творів для читання дітям враховували їх доступність віку дітей;

- принцип єдності і цілісності освітнього процесу. Згідно з цим принципом ми забезпечували неперервність процесу формування моральної спрямованості особистості, встановлення органічного зв'язку і наступності між завданням, змістом і методами виховання у всіх видах діяльності.

Третя умова формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку – тісна співпраця з батьками вихованців у системі офлайн і онлайн.

На початку взаємодії із батьками вихованців ми налагоджували їх співпрацю з вихователями закладу дошкільної освіти через консультації, ознайомлення зі

спеціальною літературою, круглі столи, батьківські збори. Серед тем, що обговорювали з батьками дітей: сприятливі сімейні передумови для розвитку вихованості в дітей; важливість уміння керувати своїми емоціями у стосунках з дітьми; конфлікти у стосунках батьки – дитина: причини і методи розв'язання. дотримання соціальних норм моралі в процесі взаємодії з дітьми, повага до прав і свобод людини.

З батьками провели ділову гру «Моя дитина» під час якої батькам пропонували виконати такі практичні завдання:

- Назвати позитивні якості вашої дитини (мінімум 10 якостей).
- Що у поведінці вашої дитини вам не подобається?
- Чи знає ваша дитина вимоги до її поведінки? Які?
- Яким ви уявляєте майбутнє вашої дитини?
- Виразити своє незадоволення (а потім задоволення) від вчинків своєї дитини через «Я-повідомлення».
- Проаналізувати свої вимоги та критику до дитини і знайти ті, від яких можна відмовитись.

Другий напрям був спрямований на формування усвідомлення важливості морального виховання в себе та дітей, розвиток доброзичливого ставлення батьків до дітей, усвідомлення їхньої індивідуальності та особливості, розуміння їхніх успіхів, проблем та причин, що до цього призводять. Серед методів і форм роботи ми використовували: індивідуальні бесіди, консультації, тренінг, виготовлення інформаційних матеріалів і їх презентація на сайті закладу дошкільної освіти, спільна праця батьків, педагогів та дітей на ділянках закладу дошкільної освіти.

Ми також ознайомили батьків з методами налагодження доброзичливої взаємодії з дітьми. Для цього ми організували тренінг із вправління побудови різних способів компромісного рішення важливих життєвих ситуацій, ознайомили з методами заохочення та допустимого покарання.

Так, метою тренінгу для батьків було стимулювання процесу самопізнання та самовизначення, а також засвоєння знань, умінь і навичок побудови ефективної комунікативної взаємодії з іншими людьми.

Батькам пропонували такі завдання:

Завдання 1. «Світ у мені» – з'ясувати, як батьки сприймають себе, свої якості, що хочуть у собі змінити, чи виникають труднощі при спілкуванні із власною дитиною;

Завдання 2. «Світ навколо мене» – з'ясувати на скільки адекватно батьки оцінюють і сприймають інших людей та ситуації, що виникають довкола них;

Завдання 3. «Взаємодія зі світом – тренування вміння конструктивно та доброзичливо вести дискусії і досягати результату.

Також у нас відбувалося спілкування з батьками онлайн. Ми створили інформаційну групу для батьків та вихователів ЗДО, користуючись електронною поштою, вайбер, де повідомляли батькам про різні заходи, надсилали необхідну інформацію з питань взаємодії з дітьми, а також продовжили дистанційне спілкування з батьками за допомогою сайту ЗДО. Так, на сайті ми запропонували батькам перелік художніх творів для читання і обговорення їх з дітьми: В. Сухомлинський: «Сьома дочка», «Сива волосинка», «Іменинний обід», «Бабусин борщ», «Тихо, бабуся відпочиває», «Щоб ти став кращий», «Як Сергійко навчився жаліти» та ін.; представили результати творчих робіт дошкільнят.

Після проведення роботи з батьками ми побачили позитивні зміни у повсякденній роботі з дітьми. Діти почали більш поважно ставитись до вихователів та однолітків. Намагатися бути ввічливими, допомагати товаришам не ображати один одного. Прислухатися до зауважень.

Отже, на формувального етапі експерименту нами було розроблено і реалізовано систему роботи з формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

2.3. Рекомендації вихователям щодо формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури

З метою формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури ми розробили такі рекомендації:

1. Обов'язково встановіть міжособистісний контакт з вихованцями:

- звертайтеся до дитини на ім'я;
- спілкуйтеся на рівні її очей;
- використовуйте дотики як засіб комунікації (якщо дитина дозволяє тактильний контакт, то вона вам довіряє, але не забувайте, що це втручання в зону особистого комфорту дитини й може викликати в окремих дітей негативні реакції).

2. Візьміть за правило вислуховувати дітей до кінця, якщо навіть обмаль часу. Не перебивайте дитину. Аналізуйте свою поведінку. Дайте відповіді на запитання:

- Чи спроможні ви дослухати дитину до кінця?
- Чи не виникає бажання зупинити чи перебити вихованця?
- Чи не виникає у вас думка, що те, про що говорить дитина є неважливим?
- Слідкуйте за тим, щоб ваше відношення до висловлювання дитини на відображалось в міміці та жестах.

3. Пам'ятайте, що дитина дошкільного віку є особистістю невербальною, тому інформація краще засвоюється нею через стосунки. Формуючи міжособистісну комунікацію демонструйте спокійну увагу, посмішку, контакт очей, підбадьорюючі жести, ласкавий дотик.

4. У старшій групі життєвий досвід залишається важливим джерелом формування соціально-громадянської компетентності дошкільників. На заняттях чітко дотримуйтесь правил:

- пропагуйте зразкові норми поведінки;
- обирайте тематичні літературні твори до занять;

- добирайте цікаві форми й методи роботи;
- відображайте голосом почуття під час читання (радість, образу, схвалення, ніжність, сум, стурбованість тощо);
- завжди вислуховуйте відповідь дитини до кінця, оскільки це формує повагу до себе та оточуючих;
- не перебивайте, допомагайте, підбирайте точні слова за змістом відповіді дитини.

5. Плануючи заняття з використанням художніх творів обирайте такі види діяльності, що дають дітям матеріал для роздумів, можливість виявляти ініціативу й самостійність, потребують розумового напруження, винахідливості та творчості.

6. Під час занять конкретизуйте види роботи із дітьми старшого дошкільного віку, реалізуйте завдання повноцінного розвитку дітей загалом і кожної дитини окремо, спрямовані на зону найближчого розвитку, тобто поступове ускладнення матеріалу й методів виховання.

7. Будуйте заняття ґрунтуючись на досвіді дітей, набутому на попередніх заняттях, різноманітних зв'язках між заняттями різного характеру й виду.

8. Добираючи тексти для обговорення дотримуйтесь таких правил:

- текст має емоційно захоплювати дітей;
- тема, сюжет літературного твору повинен відповідати віковим особливостям дітям старшого дошкільного віку;
- лексика твору має бути зрозумілою, або ж заплануйте словникову роботу;
- обсяг тексту повинен дозволяти завершити роботу над ним у межах одного заняття.

9. Оформлюючи бібліотечку художньої літератури для формування соціально-громадянської компетентності, пам'ятайте, що діти старшого дошкільного віку мають досить гарний перелік літературних творів у пам'яті. Вони відрізняють казку від розповіді, вірші від прози, уміють зрозуміти суть учинків героїв, хоча не завжди розуміють мотиви.

10. До переліку літературних творів для старшої групи включіть різноманітні художні твори: казки, оповідання, пісні, заклички, скоромовки, лічилки, загадки, тобто фольклорні твори, твори класиків дитячої літератури та сучасних дитячих письменників. Пропонований перелік художніх творів має містити сучасні авторські казки та розповіді, які подобаються дітям тим, що є адаптованими й зрозумілими, містять поняття та терміни, якими оперує сучасний світ. Проте, без «вічної дитячої класики» формування соціально-громадянської компетентності та світогляду в цілому буде неповним.

Пропонуємо для роботи над змістом твору:

1. В. Сухомлинський: «Байдужий пеньок», «Вогнетривкий коник», «Добре слово», «Маленький гвинтик».
2. Н. Забіла: «Черевик, соломинка та булька», «Два морози», «Корінці та вершки», «Зайчикова хатка».
3. Олександр Олесь: «Микита Кожум'яка», «Грицеві курчата».
4. Сашко Лірник: «Як козак з відьмою одружився», «Казка про Гандрея і яничарський скарб», «Казка про парубків, Тимоша та квітку-папороть», «Найкраща принцеса», «Летючий корабель».
5. В. Нестайко: «Про комарика Зюзю», «Олексій, Веселик і Жар-птиця»
6. Остап Вишня: «Любіть книгу», «Чудесні пташки».
7. Олег Погинайко: «Осінь без смутку», «Таємниця дружби».
8. М. Слабошпицький : «Їхній сад», «Цінь-цвірінь», «Хлопчик Валь», «Цікаве рибеня», «де туман живе».
9. В. Чухліб: «Радість», «Після хуртовини».
10. Г. Британ: «Навіщо верблюдові горб»; «Маленький майстер».
11. М. Ковальова: «Кіт Тимко».
12. О. Шелепало: «Агент 019», «Будильник», «Чарівні таблетки».
13. Б. Лепкий: «Хліб від зайчика».

Важливо пам'ятати, що формування в дітей старшого дошкільного віку соціально-громадянської компетентності ґрунтується на засвоєнні та розумінні змісту казок, оповідань, віршів, їх інсценуванні.

Ми живемо в багатонаціональній країні, тому в дітях важливо виховувати толерантне відношення до інших народів, їх культури й традицій. Дітей необхідно знайомити з традиціями, фольклором, предметами народно-прикладного мистецтва, міфами й легендами інших народів. Таким чином, розширювати можливості залучення дітей до загальнолюдських цінностей.

Висновки до другого розділу

Відповідно до теоретичних засад формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі експерименту було розроблено критерії та показники сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей зазначеного віку, а саме:

Когнітивний критерій з показниками: уявлення про місце кожної людини в соціальному середовищі; уявлення про себе як члена сім'ї, родини, групи ЗДО, громади, суспільства, уявлення про Батьківщину; знання про звичаї, традиції сім'ї та українського народу, державні та національні символи України; усвідомлення необхідності дотримуватися соціальних норм моралі в процесі взаємодії з оточуючими й виявляти повагу до прав і свобод людини.

Емоційно-ціннісний критерій з показниками: інтерес до загальнолюдських цінностей (здоров'я, сім'я, повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, мир, доброта), громадянських цінностей (обов'язки перед іншими людьми, повага прав, честі та гідності інших людей), цінностей спілкування, діяльності; інтерес до національних культурних цінностей свого народу та інших культур; зацікавленість культурою українського народу, його історичним минулим, мовою, звичаями, традиціями.

Діяльнісний критерій з показниками: ідентифікація себе та дії відповідно до соціальної ролі: донька/ син, брат/ сестра, онука тощо; звернення за допомогою до однолітків та знайомих та /або надання їй, отримання задоволення від надання допомоги іншим; дотримання соціальних правил і норм поведінки у щоденній життєдіяльності; участь у визначенні та прийнятті правил співжиття в сім'ї, родині, групі закладу дошкільної освіти.

На основі зазначених критеріїв та показників було розроблено три рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький.

До кожного з критеріїв нами було дібрано низку експериментальних завдань.

З метою виявлення вміння дітей об'єктивно оцінювати себе, визначати власні позитивні та негативні вчинки ми пропонували дітям відповісти на запитання бесіди. З метою з'ясування інтересу дітей до культури українського народу, його історичного минулого, мови, звичаїв, традицій ми організували екскурсію до міні-музею «Народознавча світлиця» в нашому закладі дошкільної освіти. Під час екскурсії ми спостерігали за діями дітей, їх зацікавленістю експонатами.

З метою з'ясування рівня розвитку самооцінки в дітей старшого дошкільного віку ми використали дидактичну вправу «Сходінки».

З метою виявлення уявлення дітей про світ, про місце кожної людини в соціальному середовищі, уявлення про себе як члена суспільства ми використали дидактичну вправу «Світ очима дитини». Під час виконання завдання та обговорення малюнка ми виявляли розуміння того, що вкладає дитина у значення цього слова, пропонували їй відповісти на питання: «Світ – це що? Світ – це хто? А ти в цьому світі є?»

З метою з'ясування знань дітей про звичаї, традиції сім'ї та українського народу, державні та національні символи України ми запропонували дітям відповісти на запитання.

З метою визначення усвідомлення дітьми необхідності дотримуватися соціальних норм моралі й виявляти повагу до прав і свобод людини ми використали дидактичну гру: «Правильно-неправильно». Діти обирали картинки і давали відповіді на запитання: правильно чи неправильно діє персонаж, зображений на картинці? Чому?

З метою виявлення вміння дітей дотримуватися мовленнєвого етикету в ситуаціях повсякденного спілкування ми використали вправу «Як сказати по-іншому».

З метою з'ясування особливостей соціальних передбачень дітей, їх уміння встановлювати стосунки з однолітками ми використали вправу «Свої, рідні, чужі»,

З метою виявлення вміння дітей розпізнавати державні та народні символи серед інших зображень та розповідати про них ми запропонували дітям різні картки, на яких були зображені не лише символи, а й інші предмети навколишнього світу.

Пропонували дитині впізнати символи на картках, назвати їх та розказати, що означає кожен з них.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту засвідчив про доцільність використання творів художньої літератури з метою формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

На формувальному етапі дослідження нами було розроблено та апробовано систему роботи з формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників. Система була побудована на реалізації педагогічних умов, а саме: інтеграція змісту творів художньої літератури в різні види дитячої діяльності (навчальна, ігрова, зображувальна, художньо-мовленнєва); реалізація системи роботи на принципах виховання; тісна співпраця з батьками вихованців у системі офлайн і онлайн.

Під час реалізації системи роботи з формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників ми сприяли налагодженню дружніх стосунків між дітьми через наш особистий позитивний приклад взаємодії з ними.

Реалізація педагогічних умов відбувалася протягом тематичних тижнів.

Формуванню знань у старших дошкільників про національні культурні цінності українського народу, його історичне минуле, мову, звичаї, традиції та розвитку до них інтересу сприяв тематичний тиждень «З Україною в серці».

Метою тематичного тижня «Я – ти – ми!» було поглиблення уявлення дітей про місце кожної людини в соціальному середовищі; уявлення про себе як члена сім'ї, родини, групи ЗДО, усвідомлення необхідності дотримуватися соціальних норм моралі в процесі взаємодії з оточуючими й виявляти повагу до прав і свобод людини.

Окрім того, ми проводили різні форми взаємодії з батьками дітей щодо їх залучення до процесу формування соціально-громадянської компетентності в дошкільників.

На основі результатів констатувального етапу дослідження та розробленої й апробованої системи роботи з формування соціально-громадянської компетентності засобом творів художньої літератури ми розробили методичні рекомендації вихователям щодо формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників засобом художньої літератури.

ВИСНОВКИ

У дослідженні викладено результати теоретичного узагальнення та практичного вирішення проблеми формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку засобом художньої літератури. Проведене дослідження дало підстави до таких висновків:

1. Здійснили аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури з проблеми формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку, що дало змогу нам уточнити зміст понять «компетентність», «соціальна компетентність», «громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність»; з'ясувати, що громадянська та соціальна компетентності є базовими для формування особистості й сприяють якісній самореалізації та самоосвіті дитини дошкільного віку та є затребуваними в суспільстві; описати форми, методи, прийоми, які забезпечують формування соціально-громадянської компетентності; розкрити значення художньої літератури у сучасному закладі дошкільної освіти та її спрямування на формування соціально-громадянської компетентності в дошкільнят.

Серед основних форм, які сприяють соціалізації дошкільників засобом фольклорних та літературних творів є інтегровані заняття, на яких художній текст є предметом обговорення, стимулом для творчості дітей тощо. Крім організованих форм, художнє слово можна використовувати в інших видах дитячої діяльності: образотворчій, пізнавальній, руховій та ігровій.

2. На констатувальному етапі експерименту було розроблено критерії і показники сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку, а саме: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний.

На основі вищезазначених критеріїв нами було визначено рівні сформованості соціально-громадянської компетентності: високий, середній та низький.

До кожного з критеріїв і показників було дібрано діагностичні методики, які дали можливість виявити рівні сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Отримані результати засвідчили, що високий рівень сформованості соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку продемонстрували 19 % дітей експериментальної та 15 % дітей контрольної груп; середній рівень - 45 % дітей експериментальної і 44 % дітей контрольної груп; низький рівень – 36 % дітей експериментальної і 43 % дітей контрольної груп.

З метою підвищення рівнів сформованості соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників нами було розроблено та апробовано систему роботи з формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників засобом художньої літератури. У процесі апробації були перевірені педагогічні умови, а саме: інтеграція змісту творів художньої літератури в різні види дитячої діяльності (навчальна, ігрова, зображувальна, художньо-мовленнєва); реалізація системи роботи на принципах виховання; тісна співпраця з батьками вихованців у системі офлайн і онлайн.

Реалізація педагогічних умов відбувалася протягом тематичних тижнів «З Україною в серці» та «Я – ти – ми!».

Окрім того, ми проводили різні форми взаємодії з батьками дітей щодо їх залучення до процесу формування соціально-громадянської компетентності в дошкільників.

На основі результатів констатувального етапу дослідження та розробленої й апробованої системи роботи з формування соціально-громадянської компетентності засобом творів художньої літератури ми розробили методичні рекомендації вихователям щодо формування соціально-громадянської компетентності в старших дошкільників засобом художньої літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Т. К. Компетентнісний підхід як стратегічний напрям розвитку освіти в Україні: теоретичний аспект. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка*. Випуск 13. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко, 2013. 352 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 22.04.2022).
3. Басюк Н. Українська народна казка у вихованні моральних почуттів молодших школярів. *Вісник Львівського національного університету. Серія педагогічна*. Вип. 22. 2007. С. 182-186.
4. Бех І. Д. Виховання особистості. у 2-х кн. / К.: Либідь, 2003, книга 1. 280 с.
5. Беленька Г., Гавриш Н., Васильєва С. та ін. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ: методичний посібник. Х. : Мадрид, 2015.
6. Богуш А. М., Варяниця Л. О., Гавриш Н. В. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.
7. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі : навч. посіб. К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. 408 с.
8. Бойко С. П. Формування соціальної компетентності дошкільників як запорука їх адаптації в інклюзивному освітньому просторі: теоретичний аспект. Сучасні проблеми спеціальної освіти: теорія, досвід, інновації : монографія. Слов'янськ, 2019. Т. 3. С. 124-136. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3408>
9. Бондаренко А.К. Дидактичні ігри в дитячому садку: посібник для вихователів дитячого саду. Київ: Освіта, 2005. 148 с.

10. Варецька О. В. Соціальна компетентність особистості: підходи до визначення сутності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_10_31
11. Велика книга українських казок. Глорія, 2016. 224 с.
12. Велика книжка маленького українця: дитячі розваги та дозвілля. Кристал Бук, 2015. 16 с.
13. Гаврилюк О. Художня література як засіб формування загальнолюдських цінностей. *Дошкільне виховання*. 2016. №5.
14. Гавриш Н. В. Художньому слову – гідне місце в освітньому процесі. *Дошкільне виховання*. 2006. № 3.
15. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці: монографія. Донецьк: ТОВ «Лебідь», 2001. 218с.
16. Гавриш Н., Кондратець І. Дитина і книжка: новий формат взаємодії. *Дошкільне виховання*. 2022. № 1
17. Гавриш Н., Рейпольська О. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку в умовах ДНЗ: монографія. К. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 280 с.
18. Грицишина Т. І. Соціалізація дітей старшого дошкільного віку як соціально-педагогічна проблема. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2016. № 12 (55). С. 12-15.
19. Гумовська Л.М. Розвиток соціально-емоційної сфери дошкільників. Авторська програма. Розробки занять для дітей 3-6 років життя. Х. : Вид. група «Основа», 2011. 218 с.
20. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.05. соціальна педагогіка К., 2007. 20 с.
21. Козак Л. В., Федорова С. О. Формування соціально-громадянської компетентності дітей старшого дошкільного віку в сучасному соціокультурному середовищі. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1107/1104>

22. Кондратюк С.М., Бутенко В.Г. Особливості формування соціальної компетентності дітей старшого шкільного віку. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія:: Педагогічні науки* 2018. Випуск 12. С. 44 – 51. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/3209/3397>
23. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навчально-методичний посібник до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». К. : Світич, 2009. 201 с.
24. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч.закладів. К. : Освіта, 1998. 255 с.
25. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>
26. Косенчук О.Г. Дитина в соціумі. *Дошкільне виховання*. 2021. № 4. С.3-8
27. Косенчук О.Г. Формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/259714>
28. Косенчук О. Дитина в соціумі. Впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти. *Дошкільне виховання*. 2021. № 4.
29. Костенко Л.. Бузиновий цар. К.: А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2019.
30. Кремень В. Нові вимоги до освіти та її змісту. Виклик для України: розробка рамкових основ змісту (національного курикулуму) загальної середньої освіти для ХХІ століття: *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Рівний доступ до якісної освіти»*, 26–27 черв. 2007 р. К.: ТОВ УВПК «Ексоб», 2007. С. 3–10.
31. Кузнєцова В. Г., Левшина Н. І. Про соціалізацію дошкільників. *Дошкільне виховання*. 2006. № 4.
32. Кузьменко О. В. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку. *Дошкільне виховання*. 2001. № 9.

33. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)». К., 2014. 252 с
34. Литвишко О. М. Формування основ соціальної компетентності дітей 5–6 років засобами казки в дошкільних навчальних закладах: дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Переяслав-Хмельницький, 2019. 286 с.
35. Максимова О.О. Комунікативна компетентність вчителя початкової школи. *Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал*. Дрогобич: Вид-во Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. № 5 (136). С.59 – 63. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21881/1/3.PDF>
36. Максимова О.О. Фактори впливу на формування соціальної компетентності дитячої особистості. *Сучасні тенденції і пріоритети компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти: збірник науково-методичних праць*. У 3-х ч. Житомир: «Полісся», 2016. Ч.ІІІ. С.104 – 109.
37. Матвієнко С. І. Фольклор як засіб формування соціального досвіду дитини старшого дошкільного віку. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин: Вид-во НДУ, 2016. № 2. С. 73-78.
38. Методичні рекомендації про окремі питання діяльності закладів дошкільної освіти у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-okremi-pitannya-diyalnosti-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-u-20222023-navchalnomu-roci>
39. Найкраща хрестоматія для читання дітям. Перо, 2011. 304 с.
40. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку. К. : Українська академія дитинства, 2017. 80 с. URL: https://vstart.com.ua/files/programa_vpevnennii_start_2017.pdf

41. Плохій З. Валеологія та екологія у змісті дошкільної освіти. *Підготовка педагогічних кадрів і діяльність навчальних закладів нового типу в системі національної освіти: досвід і перспективи розвитку* : зб. наук. пр. Ч.2. Чернівці : ЦНТІ, 2002.
42. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. №23.
43. Поніманська Т.І. Основи дошкільної педагогіки : навч. посібник. К.: Абрис, 1998. 448 с
44. Поніманська Т. І. Дитина і соціум. *Дошкільне виховання*. 2004. № 8.
45. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина». Г.В. Беленька, Е.В. Белкіна О.Л. Богінч. Київський університет імені Бориса Грінченка, 2012.
46. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/Bilan_Programa_Ukrdoshkillja_2017.pdf
47. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Нова редакція. У 2 ч. Від трьох до шести років. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна». 2019. 252 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/rozvitku-ditini-doshkilnogo-vikuya-u-svitinova-redaktsiyachastina-2.pdf>
48. Просенюк А. І. Виховання інтересу до змісту художнього твору в дітей старшого дошкільного віку: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08. «Дошкільна педагогіка». ДЗ «Південноукр. нац. пед.. ун-т ім. К.Д. Ушинського. О., 2011. 20 с.
49. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві: автореф. дис. ... докт. пед. наук ; спец. : 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2009. 45 с.
50. Скрипник В. Велика хрестоматія для малюків. Веско, 2014. 80 с.

51. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання». К., 2007. 267 с.
52. Сухомлинський В. О. Рідне слово. Вибрані твори: У 5-ти т. К. : Рад. шк., 1977. Т.3. 670 с.
53. Сухомлинський В.О. Квітка сонця: притчі, казки, оповідання. Х.: Школа, 2019. 240 с.
54. Сухомлинський В.О. Кращі казки та оповідання. Х.: Белкар-книга, 2019. 80 с.
55. Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку. Х.: Школа, 2016. 576 с.
56. Формування ціннісно-змістовної сфери дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: *матеріали обласної науково-практичної конференції 28 березня 2018 р. Дніпро*. 531 с.
57. Художнє слово в повсякденному житті дитини: хрестоматія. Ранок, 2011. 368 с.
58. Шаповалова К.В. Колядки, щедрівки, засіванки. Талант, 2019. 64 с.
59. Шишова О. М. Психолого-педагогічні засоби розвитку соціальної компетентності дошкільників. URL: https://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob15_168.pdf
60. Шкляр Н.А. Проблема соціалізації дошкільників засобами художньої літератури в сучасному науковому дискурсі. Київ. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Tmpvd_2017_21\(2\)__34](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Tmpvd_2017_21(2)__34)